

Fig. 1. Kirkegårdens hovedindgang og kirken, set fra syd. HJ fot. 1989. - *The main entrance to the churchyard and the church seen from the south.*

JORLØSE KIRKE

SKIPPINGE HERRED

Kirken, der i nyere tid fejlagtigt har været ment viet til S.Jørgen (jfr. sidealterfigur af S. Mikael, s. 1982), er i Roskildebispens jordebog ansat til 10 øre.¹ 1567 talte sognet 26 tiendeydere og var da *anneks* til Vørslev - et tilhørsforhold, som opretholdtes indtil 1913.² Kirken var i 1600'rne og tilsyneladende allerede inden reformationen kongeligt ejet;³ for 1588 hævdes det, at præsterne siden dronning Margrethes tid havde oppebåret kongetienden.⁴ 1695 fik sognemændene overdraget kirketienden på livstid;⁵ men få år senere, 19. aug. 1699, fik historikeren, kancelliråd Niels Slange skøde på jus patronatus et vocandi.⁶ Allerede tidligt i 1700'rne tilhørte kirken imidlertid ejeren af Vesterby-

gård, og kirken lå nu under denne ejendom, indtil overgangen til selveje fandt sted 16. juni 1909.⁷ I tiden mellem 1913 og 1. juni 1970 udgjorde sognet et selvstændigt pastorat, hvorefter kirken er lagt til Store og Lille Fuglede sognekald.

Møntfund. 1966 fandtes i skibets nordøstre hjørne ved udgravning af varmekanaler to norske mønter fra Christian IV.⁸

Kirken ligger på en højning i landsbyens nordvestlige del, helt omgivet af bebyggelse på de tre sider, mens kirkegården i vest grænser op til

Fig. 2. Ydre, set fra syd. P. Hauberg fot. 1895. - *Exterior seen from the south.*

åbne marker. Kirkegården er anlagt på bakke-
dragets østhæld. Fra et punkt lidt vest for kirken
skråner terrænet mærkbart og falder brat uden
for de gamle mure, der befæster kirkegårdens
østlige afsnit og til dels indgår som side- eller
gavlmure i de tilgrænsende ejendomme, af
hvilke nordgården kun ligger ca. 4 m fra kapel-
let. I 1800'ernes senere del er kirkegården udvidet
mod vest og efter opførelsen af ligkapellet
(1898) tillige mod sydvest.

Kirkegårdens hegn og indgange. Middelalderlige
mure af munkesten over markstenssyld er be-
varet mod øst, nord og sydøst, hovedsagelig
som sidemure i nabogårdene og her afdækket
med indadvendte vingetegl i fortsættelse af
gårdlængernes tagflader. På et mindre stykke af
det middelalderlige sydøsthjørne har været
munke og nonner, af hvilke kun sidstnævnte er
bevaret. Nordre halvdel af østmuren samt det
tilgrænsende, skråt afskårne hjørne er imidlertid
fornyset med kløvsten, antagelig efter nedrivnin-

gen af en gård på dette sted (sml. fig. 3) engang i
1800'erne.

Udvidelsen af den gamle kirkegård har mod
nord og vest en kløvstensmur med cementeret
afdækning, der fortsættes omkring den lidt yngre
sydvestudvidelse indtil dennes østside mod en
tilgrænsende ejendom. Her er i nyere tid bygget
en mur af små sten. Endelig er kirkegårdens
sydmur fra indgangen og til ligkapellet i vest
fornyset, til dels med anvendelse af ældre sten fra
den middelalderlige mur? - Bortset fra kløv-
stensmurene er kirkegårdens hegn hvidkalkede
og afdækkede med vingetegl.

Den eneste indgang er nu sydsidens køreport
(jfr. fig. 1), som lukkes af rødmaledede trærem-
mefløje, ophængt i murede piller med ydre fals,
som kan være resterne af en overdækket portal.⁹
En låge i den udvidede kirkegårds nordmur be-
nyttes ikke længere af kirkegængerne; den luk-
kes af jerntræmefløj. - Tidligere var der *†ind-
gange* i nord og vest¹⁰ samt muligvis tillige i øst

(sml. fig. 3). I hvert fald fik Niels Snedker 1664 betaling for en port og tre nye låger.¹¹ - Inden for sydmuren til den lille sydvestlige kirkegårdsudvidelse er der plantet røn.

Bygninger m.v. på kirkegården. Et ligkapel er 1898 bygget op til vestmuren ved kirkegårdens daværende sydvestre hjørne.¹² Den nygotiske bygning, hvortil en nær parallel findes i Hørve (Ods hrd.), står hvidkalket og hængt med tage af røde vingetegl. Østsiden har spidsbuede jernvinduer, skilt af små cirkelblændinger. Nordgavlen med spidsbuet portal er udført som skuegavl med kamtakker og rig blændingsdekoration. Til gengæld er sydgavlen, der oprindelig vendte væk fra kirkegården, holdt ganske nøgtern og brydes kun af en spidsbuet loftsluge foruden den sekundære dør til det 1982 indrettede toilet. Uden for nordvesthjørnet er i 1900'ernes første del opført et beskedent *redskabshus* i skikkelse af en hvidtet halvtagsbygning med tag af røde vingetegl.

I 1660'erne blev en *†kirkelade* udlejet for to mk. årligt.¹³

BYGNING

Kirken består af kor og skib, muligvis opført o. 1200. Senere i middelalderen, antagelig o. 1400, er hertil føjet et tårn. Denne bygningsdel er ligesom sydsidens våbenhus forhøjet, endda hele to gange. Et kapel i nord er rejst i 1400'ernes anden halvdel, og inden middelalderens udgang opførtes et lille sakristi. Orienteringen afviger betydeligt mod syd.

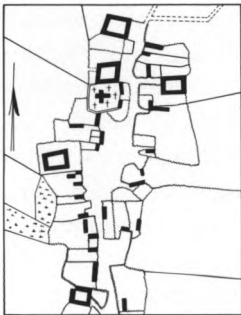

Fig. 3. Landsbyplan. 1795. - Village map.

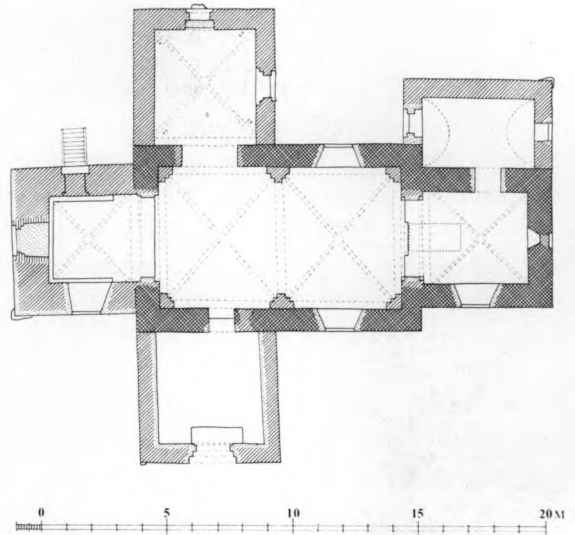

Fig. 4. Plan 1:300. Målt af Per Godtfredsen 1966 og tegnet af Marianne Nielsen 1989. Signaturforklaring s. 9. - Ground-plan. Key on p. 9.

Den romanske stenkirke er opført af rå og kløvede marksten, lagt i nogenlunde regelmæssige skifter mellem hjørnekvadre. Fra loftsrummene ses levn af den grusblandede puds, som oprindeligt har dækket murene ud- og indvendig. Ved korets og skibets sydøstre hjørner er murhøjden henholdsvis 3,5 og 3,75 m, målt over terræn.

Døre og vinduer. Syddøren er i brug, men ændret ved indsætning af nyere dørfløj og borttagning af det ydre anslag. Den indre niche afdækket af egeplanke er derimod bevaret under pudsen. Norddøren forsvandt allerede i middelalderen ved gennembrydning af arkade til kapellet.

Korets østvindue samt skibets vestlige i sydsiden er de eneste bevarede levn af lysåbninger fra den oprindelige bygning. Korgavlens vindue, der kan være blændet allerede i middelalderen, står siden restaureringen 1973-77 som en udvendig niche, ca. 120 x 58 cm. Den indre vinduesniche, der sædvanligvis er skjult bag altertavlen, måler 78 cm i bredden, mens højden på grund af en udvidelse forneden andrager hele 165 cm; den tilmurede lysning sidder 50 cm inden for murflugten. Omridset af skibets ca. 72 cm brede vindue anes indvendig, umiddelbart øst for døren.

Indre. I skibets murkrone var indtil seneste restaurering bevaret spor efter *†loftsbjælker*, indbygget i murkronen. Der har været ti bjælker, 20 x 15 cm i tværsnit og lagt med en akseafstand på ca. 95 cm; den østre og vestre har været fjernet 25 cm fra gavlene. Ved murkronens forhøjelse er hullerne fyldt med kampesten; dog har tre par huller været genanvendt til ankerbjælker i forbindelse med hvælvsbygningen.¹⁴ - Skibets taggavl er bevaret.

Tilføjelser og ændringer. Det rummelige *våbenhus* på sydsiden kan være kirkens ældste, bevarede tilbygning, men er nu efter en hårdhændet modernisering 1886 uden daterende enkeltheder.¹⁵ Sikkert er det imidlertid, at våbenhusets nedre dele repræsenterer en lav kampestensbygning, som endnu i middelalderen - efter hvælvsbygningen i skibet eller samtidig hermed - blev øget med en overetage (til tiendekornet?), således som det kendes fra andre af egnens kirker.¹⁶

Ved opførelsen af kampestensbygningen, hvis gavlspejds endnu står synlig fra loftet, er i øvrigt benyttet en romansk gravsten (s.d.) i vestre flankemur (sml. fig. 6). Ligeledes bemærkes i østmuren, tæt ved gavlen, en lang granitsten, 220 x 60 cm. Ingen oprindelige detaljer er bevaret, og den fladbuede dør, som fandtes i gavlen indtil restaureringen (sml. fig. 5), behøver ikke at have været den ældste.

Ombygningen indebar en forhøjelse af side-murene på 19 skifter munkesten i munkeskifte

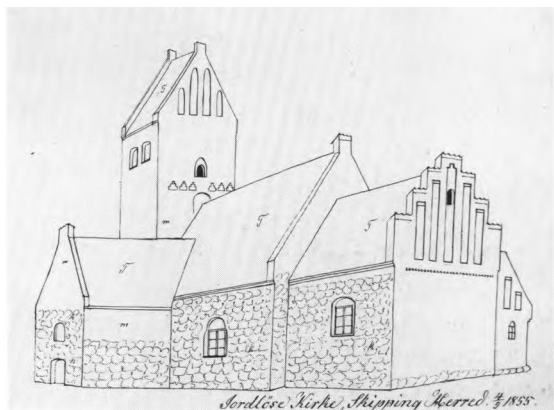

Fig. 5. Kirken, set fra sydøst. Tegning af Burman Becker, dateret 4. maj 1855. Det kongelige Bibliotek.

- The church seen from the south-east. Drawing by Burman Becker, dated 4th May 1855.

foruden en to skifter høj falsgesims. Den ny taggavl er glat, kronet af toptinde, og til tloftsetagen indsattes en rund- eller fladbuet tluge (sml. fig. 5).

Moderniseringen 1886 betød fjernelsen af overetagen, og rummet fremtræder nu med glatpudsede vægge og tilsvarende loft. Indgangsdøren forhøjedes med spidsbue (jfr. fig. 2), mens den indvendige anslagsniche øjensynlig bevaredes, og som belysning over døren indsattes et cirkelrundt vindue.¹⁷ Den nuværende spidsbuede dør med ydre falsning stammer imidlertid først fra 1900.¹⁵

O. 1400 er der ved skibets vestgavl rejst et *tårn* (fig. 7), som har en usædvanlig bygningshistorie. Dette fremgår umiddelbart af eksteriørets mange arkitektoniske enkeltheder, der til dels blev bragt for dagen og rekonstrueret 1973-75.¹⁸

I sin første skikkelse har tårnet været ganske lavt, kun to stokværk højt. Senere er det øget med et tredje stokværk, hvorved den ældste klokkeetage omdannedes til mellemstokværk. Endelig er tårnet forhøjet påny og fremtræder herefter med to mellemetager under det fungerende klokkestokværk. Det er uvist, hvor lang tid der er forløbet mellem de enkelte faser; men detaljerne tyder ikke på, at tårnet har stået mange år i sin lave skikkelse. Det er derimod sikkert, at det oprindelige tårn endnu efter den første forhøjelse fungerede sammen med det lave, uhvælvede skib og først fik sin nuværende højde efter ændringen af skibets loft som en følge af den med hvælvsbygningen forbundne forhøjelse af skibets mure.

Det oprindelige tårn er opført af munkesten i munkeskifte over en nu jorddækket markstenssyld. Da tårnet er bygget på det vestover stigende terræn, har man gravet tårnrummet ca. 1 m ned for at højdeforskellen mellem skibets og tårnrummets gulve kunne formindskes til et enkelt trin. Selve tårnrummet er ændret betydeligt. Det har således oprindeligt haft *†bjælkeloft*, hvilket fremgår af fire huller i sydmuren (jfr. fig. 7c), som er synlige under første mellemstokværks bræddegulv. Ved restaureringen fandtes rester af en smuldrende egebjælke i det vestligste hul, og det fremgik endvidere, at bjælken, der

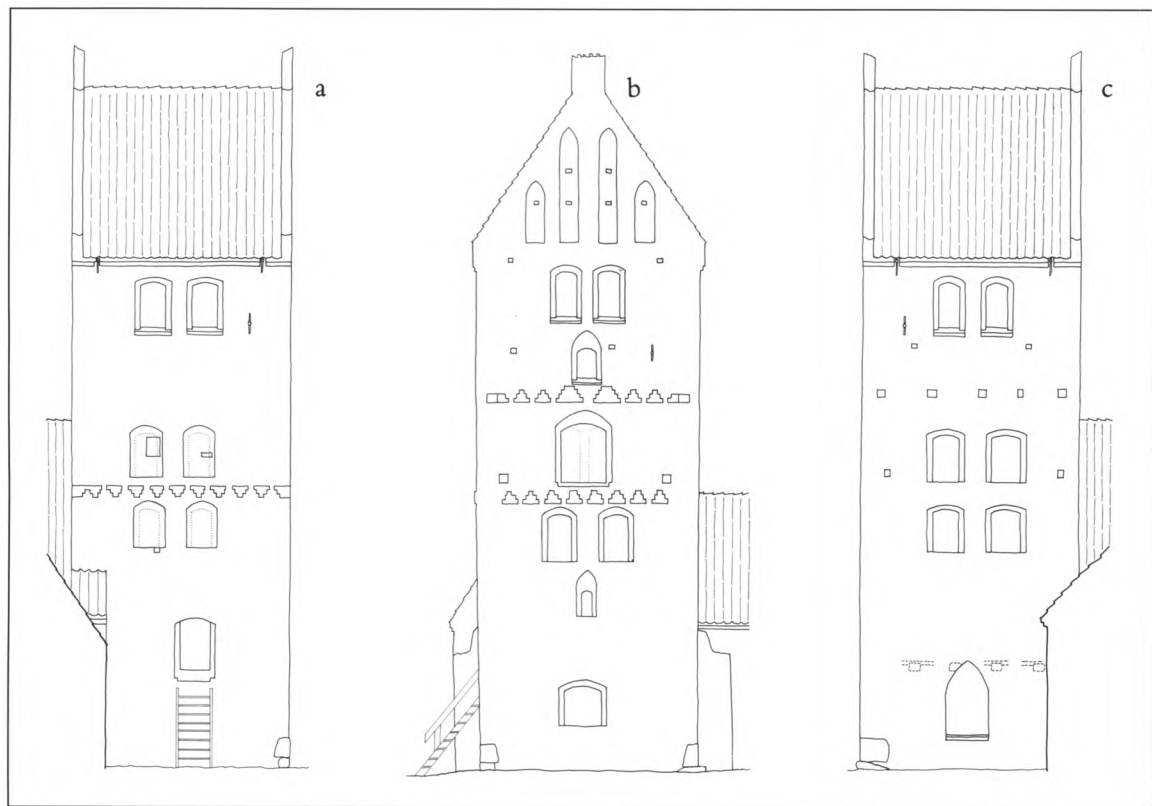
Fig. 6. Ydre, set fra sydvest. HJ fot. 1989. - *Exterior seen from the south-west.*

havde strakt sig frem til en halv sten fra murens yderside, i selve murlivet var forankret med et langsgående tømmerstykke, kæmmet ned over de brede bjælker.¹⁹

Tårnrummets *hvælv* er således sekundært, men uden tvivl middelalderligt. Det har halvstens ribber og hviler af pladshensyn på forlæg,²⁰ der er hugget ind i murene, undtagen i øst mod skibets gavl, hvor der er muret en rund, helstens bred skjoldbue; lette overribber med trinkamme. - Heller ikke *tårnbuen* mod skibet er oprindelig i sin nuværende skikkelse. Den spidse, mod skibet faldede arkade står efter en restaurering i 1800'ernes anden halvdel glatpudset over vangernes nedre del af munkesten. Såfremt den overhovedet er middelalderlig, må den være

ynge eller samtidig med skibets hvælv, hvis skjoldbue den er koordineret med. Levn af skibets vestgavl, som er synlige mellem arkaden og tårnrummets skjoldbue, viser i øvrigt, at tårnarkaden må være udvidet efter hvælvslagningen i tårnrummet.

Belysningen af tårnrummet sker nu gennem det spidsbuede sydvindue, som er indsat o. 1910¹⁵ i stedet for det trævindue fra 1800'ernes begyndelse, der 1895 siges at sidde i en »fladbuget blinding, hvorover ses levninger af en spidsbuet blinding«. Beskrivelsen kan tolkes som vidnesbyrd om et oprindeligt fladbuget sydvindue med ydre spidsbuet spejl og smal niche mod selve rummet (jfr. plan ved Aage H. Mathiesen). Udvendig i vest ses en fladbuget blinding, som er

levn af et vindue, der endnu i 1942 var i brug,²¹ hvorefter det blev tilmuret. Ved restaureringen 1973-75 godtgjordes imidlertid, at dette udvendigt falsede vindue af munkesten var hugget ind i murværket - en ændring, som muligvis skal henføres til 15-1600'rne.

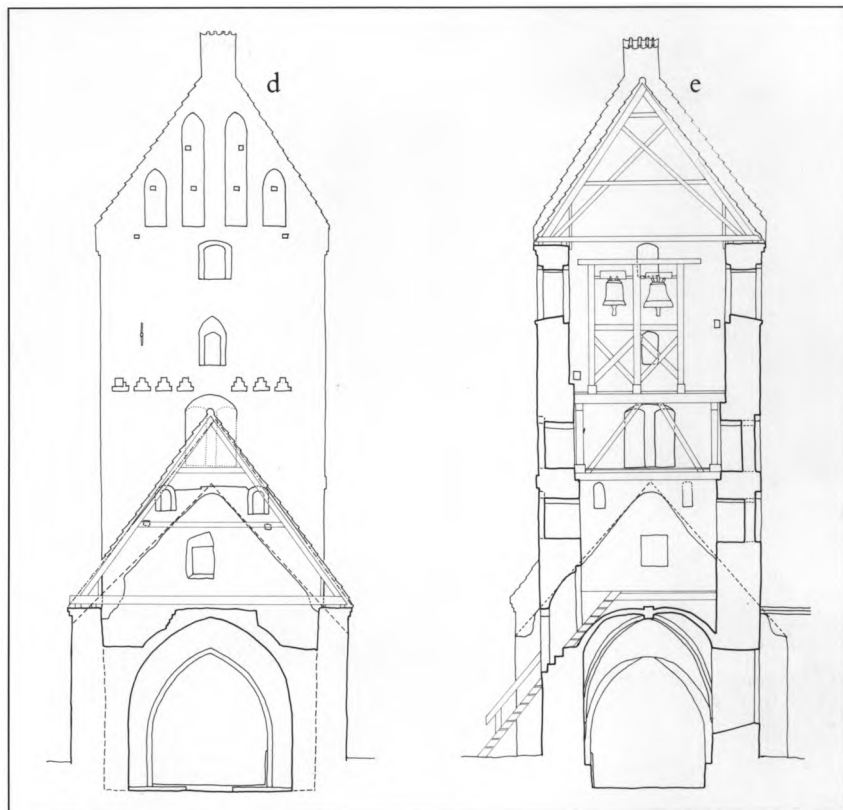
Opgangen til det oprindelige tårns andet stokværk - klokkestokværket - sker gennem nordsidens overdør. Den fladbuede, ud- og indvendigt falsede dør stiger stejlt gennem murlivet, hvor man bemærker et fladbuet loft, muret i sildebensmønster. Såvel denne detalje som udformningen af dørens indre åbning (fig. 8) med prydskitte af krumme løbere omkring inderfalsens affasede rulskifte er træk, der bl.a. kendes fra Årby.²²

Klokkestokværkets åbninger er nu alle tilmurede, men synlige fra loftsrummene og i det ydre til dels fremhævet som blændinger. På de tre frie sider var der parvis ordnede, fladbuede glamhuller med ydre fæls. På østsiden, som let udkraget blev muret op over skibets vestgavl, har der på grund af tårnets ringe højde kun væ-

ret plads til to små åbninger på hver sin side af skibets oprindelige tagryg (jfr. fig. 9). De seks skifter høje, helstens brede åbninger er udvendigt falsede og har stået hvidtede i modsætning til den blanke murflade. Stikket er udvendig let udkraget svarende til et fremspring i niveau med den forsvundne taggavls fod, og åbningernes lysning afdækkes af to hulkelsten. - Vestsiden af klokkestokværket har haft yderligere en åbning - rektangulær med ydre, spidsbuet spejl - siddende umiddelbart under glamhullerne. Denne atypiske udformning af klokkestokværket kendes bl.a. fra den nærliggende Lille Fuglede (s. 1641) og kendetegner tillige det nuværende klokkestokværk.

Det lave tårn har i lighed med dets efterfølgere haft øst-vestvendte taggavle, hvis fod i vest markeres af en frise med aftrappede blændinger, umiddelbart over glamhullernes stik. Tilsvarende har flankemurens krone været afsluttet med en gesims, hvoraf den nedre, let udkragede trappefrise står bevaret i nord. Lignende markeringer af murkrone og gavlfod med henholds-

Fig. 7a-e. Opmålinger af tårn 1:200. a. Nordfacade. b. Vestfacade, c. Sydfacade, d. Østfacade over tværnsnit i skib. e. Tværnsnit, set mod øst. Målt og tegnet af Peter Kristiansen 1989, delvis på grundlag af opmålinger i Marinus Andersens arkiv. - *Measured drawings of tower 1:200. a. North facade, b. West facade, c. South facade, d. East facade above cross-section of nave. e. Cross-section looking east.*

vis trappefrise og -blænding kendes fra en række andre vestsjællandske tilbygninger, som skønsvis henføres til tiden o. 1400.²³

Tårnets 1. forhøjelse. Der er næppe gået mange år, inden man besluttede sig til at øge det lave tårns anseelse ved at bygge et nyt klokkestokværk over det oprindelige, som herved omdannedes til mellemstokværk. Den nye etage, der rejstes efter nedtagning af de oprindelige taggavle, er bygget af munkesten i munkeskifte og kun ca. 20 skifter høj. Den grusede, skødesløst glattede fuge uden ridsning skiller sig desuden tydeligt ud fra behandlingen af det ældste murværk, som viser meget glatte fuger, hvori der er ridset fint og tyndt. Ved hjørnerne, umiddelbart over det gamle tårns gesims og gavlfod, er der diagonale, to skifter høje bomhuller til udrigning af selv bærende stillads.

De nu blændede glamhuller i det nye klokkestokværk adskiller sig i øvrigt ikke synderligt fra det ældstes: Mod syd og nord parvis samlede glamhuller, fladbuede og udvendig falsede. Derimod har der mod øst og vest kun været én

muråbning, som til gengæld er højere og underdelt af to små, ligeledes fladbuede lydhuller.

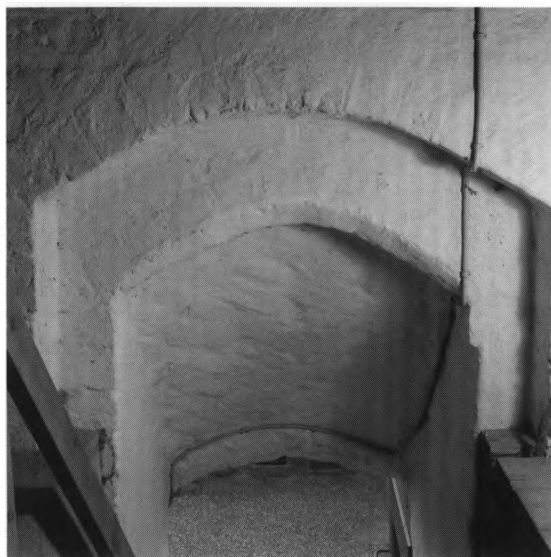

Fig. 8. Tårntrappen, set fra mellemstokværket (s. 1966). HJ fot. 1989. - *Doorway of the tower seen from the second storey.*

Fig. 9. Østside af tårnets første klokkestokværk, set fra skibets loft, sml. fig. 7d (s. 1966). HJ fot. 1989. - *East face of the first belfry of the tower seen from the loft of the nave, cf. fig. 7d.*

De øst-vestvendte taggavle er tilsyneladende bevaret i væsentligt omfang og kendetegnes indvendig af den ovenfor beskrevne fugning, der skiller sig ud fra tårnets yngste murværk, hvor fugerne svarer til det oprindelige tårns, omend de er meget groft beskåret og dybt ridset. Udvendig ses, at gavlfoden påny blev markeret med aftrappede blændinger, hvorimod flankemurenes gesims er fjernet. Trappeblændingerne grupperer sig i øst fire og fire (den fjerde nærmest hjørnet ødelagt i forbindelse med sekundære bomhuller) på hver side af en fladbuet glug under spidsbuet spejl. Mod vest derimod, er under en lignende glug indskudt to trappeblændinger, som i modsætning til de flankerende er fire skifter høje og bredere. Vestsidens blændingsfrise er fremdraget og delvis rekonstrueret ved restaureringen 1973-75. Det er derfor et spørgsmål, om den på dette punkt er helt korrekt.

Indretningen af det andet klokkestokværk er i hovedtræk bevaret (jfr. fig. 10). Gulvet hviler på

tre svære egebjælker mellem syd- og nordmuren, som kan være indlagt allerede i forbindelse med opførelsen af det ældste tårn. Loftet bæres af fire kraftige bjælker, af hvilke den fjerde følger østmuren. Mellem de tre frie bjælker var (†)klokkeophæng for to klokker - en mindre i vest og en større mod øst - begge svingende nord-syd. Dette fremgår af nedskæring til klokkeakser samt udhugning for den svingende klokkes brede munding. De to bjælker, som bar den store klokke, understøttes af skråstivere, hvilende på gulvbjælkerne. Derimod er den stol, som ses langs flankemurene mellem de to bjælkelag et sekundært arrangement, beregnet til afstivning af det nuværende klokkestokværk. - Halvandet skifte over østlugens stik sås inden seneste restaurering aftryk efter en tømmerarmoring. Kanalerne, som det bortrådne træ havde efterladt, viste, at man 35 cm inden for murflugt havde indlagt en træbjælke, hvorover der var kæmmet et anker (13 x 10 cm i tværsnit), som bandt øst- og vestgavlen sammen.

Fig. 10. Tårnets andet mellemstokværk, set mod sydvest. Tidligere tklokkestokværk fra tårnets første forhøjelse, jfr. fig. 7e (s. 1968). I bjælkerne ses udskæringer til klokkerne (s. 1968). EM fot. 1966. - *The tower's third storey looking towards the south-west. Former ðbelfry from the tower's first increase in height, cf. fig. 7e. Cuts can be seen in the beams for the bells.*

Tårnets 2. forhøjelse er som nævnt affødt af hvælvslægningen i skibet, hvis nye taglinjer ses tangere østsidens ældste glamhuller (sml. fig. 9), mens tagryggen er bygget op mod det samtidigt blændede glamhul til tårnets andet klokkestokværk (sml. fig. 7d). Tårnets tredje klokkestokværk har mod syd, vest og nord parvis ordnede glamhuller i lighed med forgængerne. På østsiden er der imidlertid kun et enkelt, hvis sål tilmed sidder højere, måske af hensyn til den gamle taggavl. De nuværende taggavle, af hvilke den vestre er helt nymuret 1973-75, har glatte kamme med toptinde og smykkes begge af fire spidsbuede høj blændinger. Flankemurenes krone markeres af falsgesims, og på overgangen mellem det nuværende og forrige klokkestokværk har man indmuret bomhuller til selv bærende stillads.²⁴

Skibets hvælv er indbygget engang i 1400'rne, formentlig samtidig med tårnets sidste ombygning, der synes at være en nødvendig følge af den med hvælvslægningen forbundne forhøjelse

af skibets mure. De to hvælvfag hviler på falsede væg- og hjørnepiller, der uden vederlagsmarkering fortsætter i spidse, helstens brede skjold- og giordbuer; ribberne er halvtens og let affaset i vederlagsskiftet.

Forhøjelsen af sidemurene er af rå og kløvede marksten, pakket med brokker af tegl, og afsluttes med en to skifter høj gesims af trinvis udkragede kopper. Fra nordkappellets loft ses, at forhøjelsen oprindeligt stod i blank mur; dog spores rester af hvidtning på selve gesimsen. Forhøjelsen af skibets østgavl er helt af munkesten i munkeskifte og kronet af toptinde. En nu blændet glug med trappeformet afdækning er synlig fra skibets loft over et vandret tilbage-spring.

Nordkuppet er opført efter hvælvslægningen i skibet, formentlig i 1400'ernes anden halvdel som den i Vestsjælland hyppigt forekommende sammensmeltning af våbenhus og kapel, hvortil nærmeste parallel findes ved hovedkirken. Tilbygningen er opført af rå og kløvede marksten,

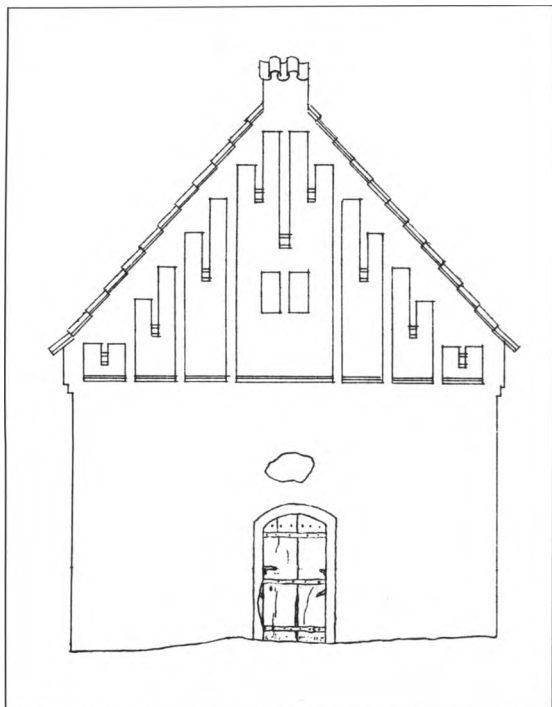

Fig. 11. Nordkapellets gavl (s. 1970). 1:100. Udsnit af kirkens nordfacade, målt af Mogens Biilmann, Chr. Olrik og H. Schønnemann. Marinus Andersens arkiv. - Gable of the north chapel. Detail of the church's north facade.

Fig. 12. Forvitret granitskulptur, indmuret over nordkapellets dør, sml. fig. 11 (s. 1970). Thora Fisker fot. 1966. - Weathered granite carving walled in above the door of the north chapel, cf fig. 11.

suppleret med munkesten til muråbninger, blændinger og hvælv. Den fladbuede, ud- og indvendigt falsede dør i gavlen er bevaret, men blændet 1941-43, da man geninddrog kapellet og restaurerede det ligeledes fladbuede og falsede vindue i øst. Flankemurene afsluttes med falsgesimser. På gavlen over døren er indmuret en konsol, som synes at være en stærkt forvitret *granitskulptur*, muligvis en løve (fig. 12). Gavlens dekoration (fig. 11), hvortil der savnes sidestykker på egnen,²⁵ er sammensat af syv højblændinger, hvis vandrette afdækning er trinvis stigende (bortset fra de yderste) og delt af hængestave over affaset konsol. Blændingerne skilles af halvtstens stave, og i midterblændingen, som er bredere, findes to rektangulære glugger, der mod loftet åbner sig i fladbuet blænding. Gavlen har nu glatte kamme og lav toptinde.

Det indre, som forbindes med skibet gennem en spidsbuet arkade, overdækkes af samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod skibet, hvor der er en helstens bred, spids skjoldbue. Ribberne er halvtstens, og i sviklerne er der små spygatter.

I 1800'rne og indtil restaureringen 1941-43 benyttedes kapellet som material- og kalkhus.²⁶ Arkaden var da blændet med en mur (af små gule sten), hvori et tilmuret, ovalt vindue. Østvinduet var lukket med en lem.

Korhvelvet er efter den samtidige taggavl at dømme først indbygget i 1500'ernes første fjerdedel. Af pladshensyn har man i lighed med indhvelvningen af tårnrummet ladet hvælvkapperne hvile på forlæg, indhugget i markstensmurene; dog er der i vest, op mod triumfgavlen spændt en helstens bred, spids skjoldbue. Ribberne er kvartstens og vandret afskårne forinden.

Korets murkroner og taggavl er ommuret samtidig med hvælvslagningen. Flankemurene forhøjedes med munkesten i munkeskitte, der mod sakristiets loft andrager syv skifter, kronet af to, trinvis udkragede kopskifter; forhøjelsen har oprindeligt stået blank uden hvidtning.

Taggavlen, hvis fodlinje markeres af savskifte, krones af syv kamtakker. Under de fem midterste er der højblændinger, hvis afdækning

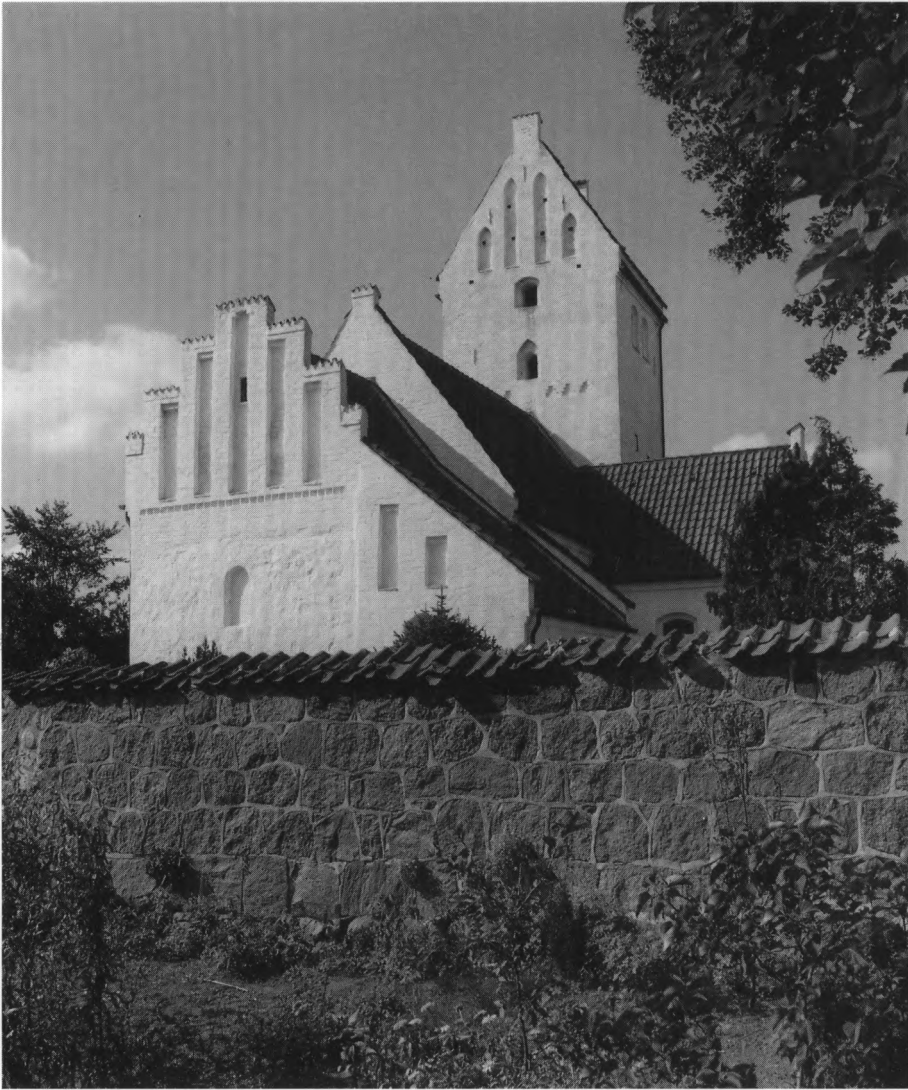

Fig. 13. Kirken, set fra øst. HJ fot. 1989. - *The church seen from the east.*

er vandret falset. Undtaget herfra er midterblændingen, som har aftrapning, snarest hidrørende fra en ommuring af kamtakken, der heller ikke er brynet som de øvrige. Midterblændingen omfatter i øvrigt en lille glug, der mod loftet indfattes af trappeblænding. Blændingskompositionen repræsenterer en type, der i senmiddelalderen har nydt stor udbredelse på Kalundborgegnen. Det gælder tillige en detalje, som mønstermuringen af bunden i de to yderste foruden nedre del af midterblændingen,²⁷ der følgende oprindelig har stået uden hvidtning.

Sakristiet ved korets nordside er kirkens yngste tilbygning, vel fra tiden henimod midten af 1500'rne og som type kendt fra hovedkirken og andre af egnens gudshuse. Materialet er marksten i murenes nedre del, hvorefter der er muret med munkesten i munkeskifte. Nordmuren afsluttes med falsgesims, og af de to halvgavle prydes den østre af to vandret falsede høj blændinger; de glatte kamme har næppe været udstyret med takker.

Østvinduet er bevaret, men noget ændret. Det afsprossede trævindue fra 1800'ernes begyn-

Fig. 14. Indre, set mod vest. NE fot. 1989. - *Interior to the west.*

delse? er indsat i en muret åbning, der udvendig er fladt spidsbuet, indvendig nærmest rund. Den fladbuede, faldede dør i vestgavlen er indsat 1941-43. - Det indre overdækkes af rundbuet tøndehvælv og forbindes med koret af en fladbuet dør, ombygget og forhøjet 1882.¹⁵

Eftermiddelalderlige ændringer og vedligeholdelse. Kilderne meddeler kun sparsomme oplysninger om reparationer i ældre tid. Således var en hovedreparation afsluttet 1756 under kirkens nye ejer.²⁸ 1813 nævnes reparationer²⁹ og atter 1825.³⁰ 1861 fik kirken nye gulve i forbindelse med en i øvrigt for bygningens vedkommende uspecificeret hovedreparation,³¹ og i 1880'erne foregår den beskrevne omdannelse af våbenhuset og sakristidøren. Derimod er der ingen omtale af indsættelsen af nye vinduer i kor og skib, eller ændringen af korbue og tårnarkade - indgreb, som også må henføres til denne periode.

To *hovedrestaureringer* i nyere tid er udført under ledelse af arkitekt Marinus Andersen. Først 1941-43 (nyindretning af nordkapel og opførelse af varmekælder herunder samt yderdør i sakristi) og senest 1973-77 omfattende fornyelse af tårnet samt af tagværker og tagbeklædning på samtlige afsnit.

Gulve. I kirkens vestende ligger gulvene mærkbart under det vestover stigende terræn. Således er der fra kirkegården et trin ned til våbenhusets gulv og videre atter to trin ned til skibets. Fra sidstnævnte er der et trin op til såvel kor som tårnrum; endelig ligger sakristiet et trin under det hævede korgulv.

De nuværende gulve går for selve kirkens vedkommende hovedsagelig tilbage til en hovedrestaurering 1861.³² I koret er der små gule sten på fladen uden fuge, og tilsvarende belægning findes i skibets østende, på gangarealet

mellem nordkapellet og midtergangen samt i våbenhuset. Skibets midtergang og sidegangen fra syddøren har et i 1800'ernes senklassicisme meget yndet gulv, sammensat af store ottekantede gulstensfliser, vekslende med små mørke af kvadratisk form.³³ I stolestaderne er der ludbehandlede brædder. Tårnrummets gulv er af små sten - gule og røde - lagt på fladen uden fuge indtil det hævede orgelpodium af træ i vestenden. Sakristiets gulv er antagelig ældre end de øvrige og af store røde sten, lagt i mønster, mens nordkapellets er yngst og støbt af cement som loft over den 1941-43 indrettede fyrrkælder. Her dækkes gulvet af et »væg til væg« tæppe, som strækker sig videre frem til skibets midtergang. Her og i sakristiet er de slidte gulve nu dækket af en kokosløber.

†*Gulv.* Ved omlægning af korgulvet 1941³⁴ har man øjensynlig påtruffet et par *formsten* (fig. 15), tildannet med henblik på opmuring af vinduesfalse;³⁵ men her snarest til stede som gulvbeklægning af genanvendte materialer, jfr. Bregninge (s. 1728). Stenene fandtes 1966 i tårnet, men er nu tilsyneladende bortkommet.

Vinduerne i kirkens hovedafsnit - et i korets sydvæg og et i hver af skibets langmure - er spidsbuede med støbejernsstel og indsat engang i anden halvdel af 1800'erne (jfr. fig. 2). - t *Vinduer.* Endnu 1855 var de nævnte lysåbninger på sydsiden lukkede med sådanne afsprossede trævinduer, som fortsat er bevaret i sakristiet og for

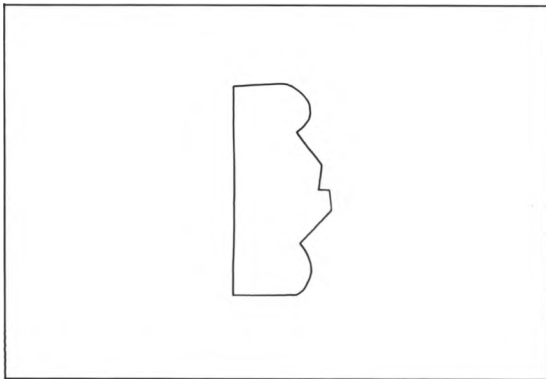

Fig. 15. Formsten til vinduesfals (s. 1973). 1:10. Målt af EIM 1966 og tegnet af Marianne Nielsen 1989. - *Moulded brick for window.*

Fig. 16. †Kalkmaleri på østkappen af skibets østre hvælv (s. 1975). Egmont Lind fot. 1958. - †*Mural painting on the east cell of the east vault of the nave.*

tårnets vedkommende til længe ind i 1900'erne. Burman Beckers tegning (fig. 5) viser, at disse »stuevinduer«, vel fra 1800'ernes første del,³⁶ var indsat i ældre muråbninger, som formentlig var middelalderlige. Det gælder korets fladbuede åbning og skibets rundbuede, der efter tegningen at dømme var udvidet i bredden forinden, enten af et andet vindue eller ved indsættelsen af trærammen.

Tagværker. Korets tagværk er af eg og samtidigt med hvælvslagningen. Det har et lag hanebånd og lodrette spærstivere kæmmet ned over spærfoden. De træforagtede samlinger er i nord nummereret med øksehugne streger fra øst mod vest. Ved restaureringen 1973-77 er gavlspærene, en række spærstivere og samtlige hanebånd på nær ét fornyet. Skibets middelalderlige egetagværk svarer som type til korets, blot er der to lag hanebånd, og nummereringen af de 11 fag er her fra vest mod øst; adskillige fornyelser fra seneste restaurering. Også nordka-

Fig. 17. Indre, set mod øst. NE fot. 1981 - *Interior to the east.*

pellets delvis fornyede tagværk svarer konstruktivt set til korets, men materialet er spinkelt fyrretræ; øksehugne stregnumre i østsiden, regnet fra nord mod syd. Våbenhuset har nyt tagværk af trykimprægneret træ; bevaret er dog tre hanebånd af eg (se nedenfor) samt et fjerde tilsvarende, henlagt ved gavlen. Også sakristiet har tagværk af trykimprægneret træ. Tårnets egetagværk er af krydsbåndstype med to lag hanebånd (nedre lag er genanvendte spær eller bjælker) og lodrette spærstivere, kæmmet ned over spærskoene.

† *Tagværker.* Hanebåndene af savskårne egeplanker i våbenhusets og tårnets tagværker er genanvendt materiale med bladede udskæringer. I våbenhuset taler dimensionerne snarest for spær, tilhørende en tagværkskonstruktion som korets og skibets, mens tårnets snarest er gamle

bjælker og i så fald fra et tagværk med skråstivere. I koret fandtes før restaureringen et stykke af et oprindeligt spær med naglehuller for plankedække, genanvendt som lodret spærstiver i den tagstol, som opsattes ved hvælvslagningen.

Opvarmning. En tkakkelovn opsattes 1892¹⁵ og benyttedes helt frem til 1956 trods planer om centralvarme og indretning af fyrkælder under nordkapellet 1941-43. 1966 erstattedes to provisorisk opstillede olieovne af et oliefyret luftopvarmningsanlæg, der senest 1988 ændredes til elektrisk styring.

Kirken står i dag hvidkalket ude som inde. Tagene har røde vingetegl fra seneste restaurering. Kamme og kamtakker afdækkes af middelalderlige munke og nonner, som dog til dels er fornyede.

† *Kalkmalerier.* 1) O. 1250-1350. På skibets

overvægge ses svage spor af en ca. 15 cm høj kronfrise, umiddelbart under det oprindelige tjbælkkelag. Frisen, hvis udformning er uklar, fremtræder nu med bred okkergul stribe, indrammet af to røde.

2) O. 1525. På østkappen af skibets østligste hvælv afdækkedes 1956 en stump kalkmaleri, der efter besigtigelse atter hvidtedes over. Fragmentet (fig. 16) viser en skægget, baretprydet mandsperson med bog og ulæseligt minuskel-skriftbånd, formentlig forestillende en profet. Muligvis voksede skikkelsen op af en blomsterkalk, således som det kendes fra flere af tidens udsmykninger.³⁷

INVENTAR

Oversigt. Den lille kirke er rig på inventarstykker fra middelalderen. Foruden døbefonten bemærkes to, ligeledes romanske, figurer forestillende Johannes og Mikael, derudover et korbuekrucifiks fra o. 1400 og fra århundredets sidste halvdel midtskabet af en fløjaltertavle. Fra samme tid stammer antagelig en dørføj, der ved restaureringen 1941-43 flyttedes fra nordkapellet til sakristiet, mens det malede alterbordspanel sandsynligvis først kom til i begyndelsen af 1500'rne, da også gravstenen over Jørgen Navl blev udført.

En ny altertavle opstilledes 1626; herredsfogden, der boede og 1624 døde på Vesterbygård, havde foræret 100 sietdaler dertil. Altersølvet er skænket i 1700'ernes første årti af kirkeejeren, Niels Slange; kalken afviger fra både alter- og sygesæt i Viskinge, som han også donerede, disken er bortkommet, men oblatæskens svarer til nævnte kirkes. Igen i slutningen af forrige århundrede betænkte en ejer kirken, denne gang med et sygesæt og en alterkande, foruden den usædvanlige orgelfacade, der midt i 1700'rne var udført til Vartov kirke i København. 1861 gav synet udtryk for megen påskønnelse af kirkejerens smag, omhu og opoffelse i forbindelse med den hovedreparation og forskønnelse, kirken havde modtaget. Det drejede sig om et nyt maleri i altertavlen og opstilling af stoleværk samt maling, vistnok med ege-træsfarve af inventaret. Ved en restaurering under anden verdenskrig fjernedes denne tidstypiske bemaling; altertavlen stafferedes under indtryk af rokoko-orglets marmorering. De middelalderlige billed-skærerarbejder, der hentedes ned fra loftet, konserveredes og anbragtes i kirken.

Alterbord, middelalderligt, muret direkte op ad østvæggen, for tiden helt dækket af panelværk. 1942 åbnedes en *helgengrav*, hvori fandtes et *relikviegemme* af bly indeholdende en lille knoglestump svøbt i lærred.

Alterbordspanel (fig. 19-20), fra 1500'ernes første årtier, bemalet på begge sider.³⁸ Panelet måler

Fig. 18. Midtskabet af den gotiske altertavle sammen med Mikael og Johannes, på loftet. Mikaelfigurens usædvanlige højde fremgår tydeligt (s. 1980, 1982 og 1986). N. J. Termansen fot. 1935. - *Central compartment of the Gothic altar-piece with St. Michael and St. John in the loft. The Michael figure is unusually tall. Photographed when stored in the loft.*

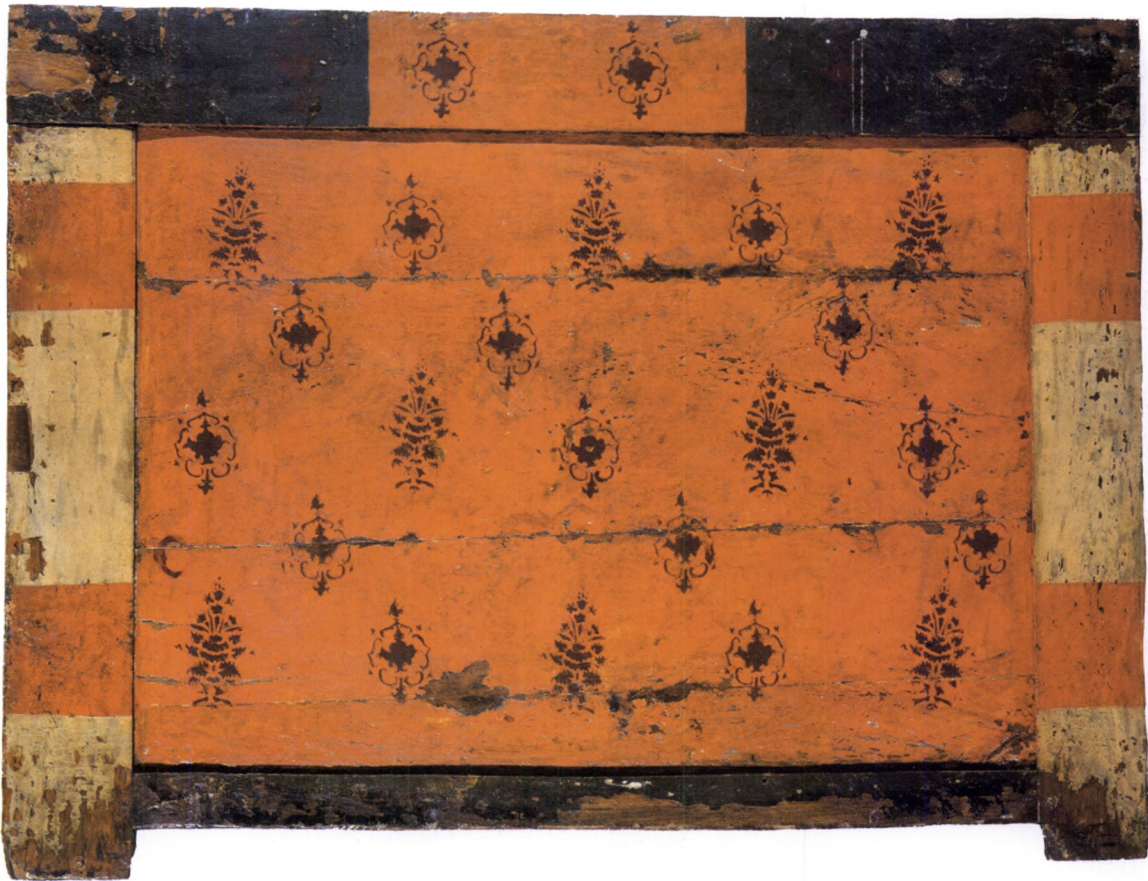

Fig. 19. Alterbordspanel fra 1500'ernes første årtier, med skabeloneret bemaling, sml. fig. 20 (s. 1977). NE fot. 1989. - *Altarfrontal from the first decades of the 16th century with stencilled decoration, cf fig. 20.*

100 x 134 cm og dækker knapt nok det murede alterbords forside. Det består af fire vandrette planker i en ramme, hvis sidestykker danner korte ben, fordi det nedre vandrette bræt er smallere end de andre. På den ene side ses en fremstilling af Marias himmelkroning, på den anden skabelonerede ornament. Scenen er henlagt til et rum med flisegulv, indrammet af søjler, der nærmest har karakter af balustre med bladskeder, som fra en midtring går både op og ned. På en bæk sidder Gud Fader, med kejserkrone på hovedet, holdende scepter i venstre hånd og i højre kronen over Marias hoved. Hun knæler foran bænken og har hænderne samlet i bøn. Til højre sidder Kristus med tornekrone på hovedet, i venstre hånd holder han verdenskulen med kors, i højre Marias krone; over den

svæver Helligåndsduen. I hjørnerne ses medaljoner hvori evangelistsymbolerne med skriftbånd, dog mangler nu indskriften under Johannes; til venstre forned læses: »S. Marcvs« og til højre foroven: »S. (L)vcas«, forned: »S.(M)atevs«. De lodrette rammestykker er vandret delt i felter; det øvre illuderer som såkaldt alterbryn (den tekstilbort, der skjulte overgangen mellem forside og alterbordspladen) afsluttet forned med en frynsebort i forskellige farver.

Det hovedsagelig i Nordvestsjælland virksomme værksted har endvidere forsynet bl.a. Hagested og Kirke Hvalsø med alterbordspaneler,³⁹ hvor motivet er Kongernes tilbedelse, mens billedet på panelet i Nørre Jernløse forestiller Johannes Døberen.⁴⁰

Fig. 20. Alterbordspanel fra 1500'ernes første årtier, med fremstilling af Marias himmelkroning og evangelist-synboler i hjørnerne, sml. fig. 19 (s. 1975). NE fot. 1989. - *Altarfrontal from the first decades of the 16th century, showing the Coronation of the Virgin, and with the symbols of the Evangelists in the corners, cf fig. 19.*

Den modsatte side er mønjerød med brun skabelonering (fig. 19); to identiske skabeloner er brugt på alterbordspanelerne fra Kalundborg S. Olai kirke og Store Fuglede, begge nu i Nationalmuseet.⁴¹ Også på denne side er rammetræet delt i felter af forskellig farve; på det øvre, vandrette ses desuden et af de to anvendte skabelonornamenter.

Allerede 1908 var alterbordsforsiden »stærkt medtaget af den idelige gnidning af forhænget når dette drages op og ned af besøgende«.⁴² 1989 er farverne fastlagt i forbindelse med en forestående restaurering.

Alterklæde, fra 1979 eller nærmeste år deromkring,⁴³ af rødt uldstof, med tre mindre, latinske kors. †*Alterklæder*. 1667 nævnes et klæde bestukket med guldtråde.¹¹ Et alterklæde fra 1704 var

1807 i pjalter, året efter manglede alterklæde, og 1812 var det forrevet og ubrugeligt, så at et nyt måtte anskaffes, men endnu 1824 siges anskaffelse af et nyt alterklæde at være højst nødvendigt, da det gamle ikke sømmede sig for den offentlige gudstjenestes værdighed.⁴⁴ 1830 var alterklædet meget mådeligt, først 1834 omtales et smukt nyt af fløjl. Igen 1852 var det itu og falmet, næste år var et nyt anskaffet.³⁰

Altartavle (fig. 21), med reliefskåret årstal 1626; i storstykkets midtfelt maleri fra 1861, i sidefelterne evangelistbilleder fra 1941. Tavlen er den yngste af en gruppe fra 1620'erne, der alle henføres til Anders Nielsen Hatts værksted i Roskilde.⁴⁵ Billedskæreren formodes at dø 1625,⁴⁶ men værkstedet synes videreført og har antagelig leveret bl.a. prædikestolene i Årby og

Rørby (s. 1481 med fig. 51 og s. 1526, fig. 34-35). Tavlen består af postament, tredelt storstykke med sidevinger, topstykke, der oprindeligt har været tvedelt som gruppens øvrige, flankeret af hermer og vinger, hvis halvfigurer har dydeattributter; øverst volutgavl.

Postamentfeltet indrammes af profilliste med hammerudvidelser foroven, til siderne fremspring med nu tomme nicher og yderst vinger med øreflipvolutter. Den karnissvungne bjælke, som bærer storstykket, smykkes på undersiden af ranke, hvori årstallet indgår. Under hjørnerne er anbragt hængestykker med maske (fig. 45). Over postamentfremspringene sidder konsoller med diademhoved, og ovenover er storstykkets to frie søjler placeret. De har, ligesom halvsøjlerne i siderne, glatte skafter med korintiske kapitæler og bruskede prydbælter, hvis nicher rummer putti med lidelsesredskaber: ferle og ris, søjle, hammer og nagler samt kors. Sidefelterne er vandret delt, og hvert arkadefelt indrammes af omløbende rankeslyng afbrudt af listekapitæler. I sviklerne ses yngre blomster- eller bladknop oven på oprindelig fladsnitsdekoration. Vingerne fremtræder som et nøgent, kvindeligt, vinget væsen, hvis underkrop dækkes af skællagt volut, desuden frugtophæng og tøj guirlande. Gesimsen er forkrøppet over storstykkets midtfelt og brydes her og på hjørnerne af bøjler med englehoved.

I topstykket ses due i strålekrans, antagelig anbragt samtidig med det nye altertavlemaleri 1861. Fra samme tid stammede formentlig fire tenglehoveder i hjørnerne, som fjernedes 1941. De flankerende dydehermer viser Håbet med anker og fugl (mod nord) og Kærlighed med barn (mod syd). Sidevingerne er formet som storvingerne, dog med akantusblade i stedet for skællagt volut. Kvinderne repræsenterer her dyder, henholdsvis Tro med opslået bog, men nu uden kors,⁴⁷ og Retfærd med vægt. Over gesims med glat frise og stærkt udkraget kronliste afsluttes tavlen af en lav, brudt volutgavl, som modsat gruppens andre tavler rummer kranium over korslagte knogler, sml. *topstykker fra epitafier leveret af samme værksted.⁴⁸ Kuglerne her såvel som på storgesimsen er af nyere dato.

Oprindelig har der på storgesimsen stået statuer forestillende Moses med lovens tavler og Johannes Døberen, som det endnu er tilfældet i Butterup og Grandløse. Sidstnævnte figur står nu i Vørslev (jfr. s. 1942).

Tavlens staffing er meget medtaget af udtørringsskader; de nuværende farver påførtes ved kirkens restaurering 1941-43 oven på ældre farvelag, hvorefter det ældste på kridtgrund.⁴⁹ Søjleskafterne er mørk blågrønt marmorerede, svarende til orglet. Sidefelternes rammer er ligesom detaljer på hermer og vinger forsølvede, andre detaljer som søjlekapitæler og rammer om prydbælternes nicher samt englehovedernes hår er forgyldt.

Indskrifterne er med gylden fraktur på sort bund, i postamentet gentagelse af en ældre: »Dod, hvor er din Sejr? Dod, hvor er din Brod?

1 Korr. 15-55«, i gesimsfrisen: »Gorre dette til min Ihukommelse,« og i topstykkets frise: »Ære være Gud i det højeste.« O. 1770 læstes følgende »forneden på foden: Olluf Søffrenson Herritzfogit oc Annike Parckmands, som begge boede og døde i Vesterbyegaard anno 1624 gaff til denne Tafle 100 daler slette, Gud unde dem det evige Liff«⁵⁰ (sml. gravkælder).

Storstykkets *maleri* er signeret af Carl Fiebig: »Fiebig 1861 «;⁵¹ det forestiller Kristi opstandelse og er malet med olie på lærred, 115 x 89 cm. Kristus, i rødligt klæde, står i gul strålekrans, himlen bagved er mørk, jordsmonnet i forgrunden brunligt, soldaternes dragter malet med tilsvarende afdæmpede farver. I sidefelterne ses *malerier* af evangelisterne signeret: »O(le) S(øn)derg(aard) (19)41«. Billederne, der vistnok er malet direkte på træet, har karakter af portrætmalerier af gejstlige afbildet med evangelistsymbolerne. Baggrunden står blåsort, dragterne er brune eller rødbrune, evangelistsymbolerne brune eller brungule undtagen englen. Bag figurenes hoveder gule glories.

†*Maleri*. Ifølge præsteindberetningen 1809 sås dengang »Jesus til bords med disciplene og i fløjene hans fødsel, omskærelse, flugt osv.« En fremstilling af Nadveren i midtfeltet afdækkedes ved restaurering af tavlen i Himmelev (Kbh. amt) leveret af samme værksted. Hvad angår

Fig. 21. Altartavle med reliefskåret årstal 1626. Storfeltsmaleriet er udført af Carl Fiebig 1861, sidefelternes billeder af Ole Søndergaard 1941 (s. 1977). NE fot. 1981. - Altar-piece with the date 1626 carved in relief. The painting on the central panel is by Carl Fiebig 1861, the paintings on the side panels are by Ole Søndergård 1941.

Fig. 22. Midtskabet af en gotisk altertavle fra 1400'nes anden halvdel, med en Golgatafremstilling, hvor nu kun menneskemængden under de forsvundne korsfæstede er bevaret (s. 1980). Ole Dufour fot. 1970. - *Central compartment of a Gothic altar-piece from the second half of the 15th century with a representation of Golgotha, only the crowd beneath the now lost crucified figures is preserved.*

sidefelterne synes det, som om beskrivelsen af kirkens to altertavler er blevet blandet sammen (den gotiske tavle stod i sakristiet), da de beskrevne fløjmotiver sædvanligvis optræder på gotiske altertavler, mens evangelister eller dyder er de foretrukne i 1600'ne, jfr. de ovennævnte beslægtede tavler. Topfeltets motiv er ikke oplyst. 1919 var der malet påskeliljer i sidefelterne (sml. prædikestol).

Altertavle (fig. 22), fra 1400'nes anden halvdel. Kun midtskabet, 152 x 152, af den oprinde-

Fig. 23. Detalje af vrængende soldat i den gotiske altertavles midtskab, sml. fig. 22 (s. 1981). Ole Dufour fot. 1970. - *Detail of a grimacing soldier in the central compartment of the Gothic altar-piece, cf. fig. 22.*

lig formentlig trefløjede tavle er bevaret, og det endda i reduceret stand. Skabet har rummet en Golgatafremstilling, hvoraf blot menneskeskaren under Kristi kors er tilbage, mens selve korsfæstelsesfremstillingen mangler. Længst til venstre ses den segnende Maria, som hjælpes af Johannes og nogle kvinder. Nærmest korset står den blinde Longinus, der peger på sine øjne; lansen mangler nu. Maria Magdalene klynger sig til korsets fod, hvorunder ligger to kranier; salvekrukken står på jorden ved siden af. Til højre for korset ses hovedsmanden og i øvrigt soldater. I højre hjørne forneden sidder skriveren ved et lille bord, nærmest at ligne ved en skammel; bag ham Pilatus.⁵² Endvidere ses soldater, sovende eller vrængende (fig. 23).

Ved en besigtigelse 1919 forefandtes den gode røver, men 1935 var han borte, og der synes at have været planer om at rekonstruere såvel Kristus som de to røvere på korset.⁵³ Først 1966 blev tavlen hentet ned fra loftet med henblik på restaurering. Da konstateredes væsentlige skader på grund af den uhensigtsmæssige anbringelse (allerede 1908 er tavlen fotograferet på loftet), således eksisterede kun tre af bagklædningens fire brædder.

Ved den følgende undersøgelse af skabsrammen sås spor af dyvelhuller fra forsvunden bladfrise. Desuden kom huller fra fløjenes hængsler til syne, da yngre fyrretræslister på skabsrammens forkanter fjernedes.⁵⁴ Der synes at have været gitter foroven, men ingen fodskammel forneden. Endvidere antyder dyvelhuller tilstedeværelsen af forsvundne engle til at opsamle blod fra Kristi vunder. På den bevarede del af bagklædningen, undtagen foroven under det formodede gitter og bag figurgrupperne, konstateredes stemplinger i et regelmæssigt geometrisk mønster (fig. 44). Ved restaureringen fjernedes en egetræsmaling, og tavlen fremtræder nu med yderst sparsomme rester af oprindelig staffing på kridtgrund. Det drejer sig om ca-

Fig. 24. S. Mikael, fra 1200'rne, oprindelig hørende til en $\dagger$ sidealtertavle (s. 1982). Sophus Bengtsson fot. 1941. - *St. Michael dating from the 1200s, originally part of a tside altar-piece.*

put mortuum på karmenes indersider og på skråfasen langs alle sider cinnober med á la grecque bort i sølv; på baggrunden fandtes antydning af metal i bunden af enkelte af de stemplede huller.

1809 stod tavlen i sakristiet; det synes ikke at fremgå, hvornår den er flyttet op på loftet. Muligvis var det ved restaureringen 1861; den er fotograferet deroppe 1908 sammen med de to figurer af Johannes og Mikael (fig. 18). Samme år gjordes forsøg på at få disse middelalderlige billedskærerarbejder bragt ned i kirken eller deponeret i Nationalmuseet, men der skulle gå lang tid, før det lykkedes. Først 1971 anbragtes tavlen på nordkappellets vestvæg efter konservering og supplerings med det manglende bræt i bagklædningen.

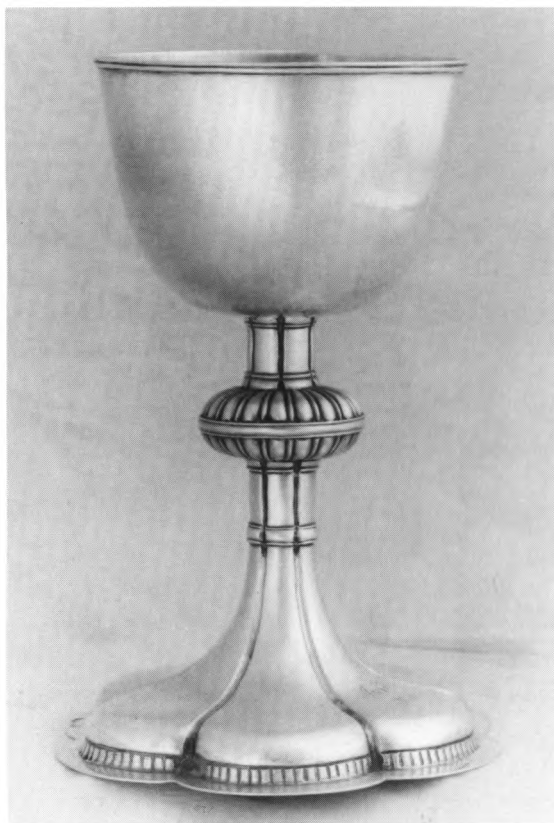

Fig. 25. Alterkalk fra 1708 eller 1709, vistnok skænket af kirkeejeren, Niels Slange. Udført af Christen Jensen, København (s. 1982). EM fot. 1966. - *Chalice from 1708 or 1709, probably given by the church patron, Niels Slange. Made by Christen Jensen, Copenhagen.*

(†) *Sidealtertavle*. S. Mikael (fig. 24), fra 1200'rne, trædende på dragen, som dog for størstedelen mangler nu.⁵⁵ Den usædvanlig store figur måler 200 cm i højden. Håret ligger tæt over hovedet, bølget omkring ansigtet, og lader de store ører komme til syne. Øjnene har vandret kant fornedet, næsen er lige, munden smal med antydning af et smil. Dragten slutter tæt til den langstrakte, smalle krop med u-formede folder under bredt skærf. Højre underarm er løftet, men lansens, han har holdt i hånden, mangler. Venstre arm er skjult bag det store, hvælvede skjold, som spidser til fornedet; midtpå ses en bule. Under kjortlen kommer den nøgne højre fod frem trædende på den tilbageblevne del af dragen, vistnok en glat vinge. Af hale og forkrop er intet bevaret. Mikaelfiguren er hulet i ryggen.⁵⁶

Allerede 1919 sås kun minimale spor af farver, en smule kridtgrund og lidt rødt på kjortlen. Siden 1971 på nordkappellets nordvæg.

Altersølv. *Kalk* (fig. 25), fra 1708 eller 1709, med yngre bæger, vistnok skænket af Niels Slange sammen med en tidsk (s. d.).⁵⁷ Højde 19,5 cm. Den hvælvede fod er seksstunget med en række korte, flade rundstave ved overgangen til den flade fodplade. Midtdelt, godronneret knop bryder det seksdelte, cylinderformede skaft. På to af fodtungerne graveret kursiv: »lord lose Kirke«. På fodpladen mestermærke CIS over 1707 (Bøje 262, dog med andet årstal) for Christen Jensen, Københavnsmærke, hvis årstal for størstedelen falder uden for kanten, men tilsyneladende med sluttal 8 eller 9 (1919 tydet som 9), gardeinmærke for Conrad Ludolf og månedsmærke jomfruen.

Disk, fra 1800'ernes anden halvdel, tv. 14,5 cm, fanen 2,5 cm bred, glat. Under fanen tre stempler: mestermærke for Vilhelm Christesen (Bøje 1142), der arbejdede i Slagelse 1846-56 og derefter fik borgerskab som sølvvarefabrikant i København, 1899. Desuden ses Københavnsmærke uden årstal og gardeinmærke for Simon Groth.

† *Disk*. Ifølge præsteindberetningen 1758 stod på fadet: »Niels Slange« og »om randen«: »Jörlose Disch og Kalch vej 36 lod 3 quint«.²⁸

Fig. 26-27. 26. Alterkande fra 1832, skænket til kirken 1893 af Karen Sophie Fonnesbech. Muligvis udført af Peder Jacob Malmberg, København (s. 1983). 27. Sengotisk alterstage (s. 1984). Thora Fisker fot. 1966. - 26. Wine jug from 1832, given to the church in 1893 by Karen Sophie Fonnesbech. Possibly made by Peder Jacob Malmberg, Copenhagen. 27. Late Gothic altar candlestick.

Oblatæske, 1703, oval, 7 x 5,5 cm, ca. 2,5 cm høj. Såvel udseende som indskrift svarende til Viskinges (s. 1881). På låget graveret skriveskrift: »Jørdløse Kirke 1704«, under bunden: »Forwend ey dette fra sin Hellige brug under Guds hefn og straf«. Desuden to skjoldformede stempler hvori DH over 1703 for Didrich Hoff, København (Bøje 280).

Alterkande (fig. 26), fra 1832, skænket til kirken 1893. Højde 30 cm, 37 med hanken. Foroven på korpus en ciseleret palmetbort; på standkanten er årstallet 1845 graveret og på en nyere plade under bunden med skriveskrift: »Denne Sølvkande er skjænket Jordløse Kirke i

taknemmelig Erindring om min afdøde Mands og min 50 aarige Besiddelse af Kirken og Vesterbygaard m. m. Aar 1893. K(aren) S(ophie) Fonnesbech.«. Fire stempler: et mestermærke, hvis første bogstav er udslidt, det andet et M, muligvis for Peder Iacob Malmberg (Bøje 919), der fik borgerskab 1815 og døde 1846. Han har leveret en kande til Præstø kirke 1839. Desuden Københavnsmærke 1832, gardeinmærke for Christian Olsen Møller 1831-40 og månedsmærke vædderen. Desuden er antagelig i forbindelse med overgivelse til kirken eller muligvis en reparation påført ovalt mesterstempel antagelig for Jens Holm, København.

Fig. 28-29. 28. *Røgelsekar fra 1200'ernes første halvdel (s. 1985). I NM2. 29. Dåbskande af tin fra 1800'ernes sidste fjerdedel, stemplet »Arendal Høy« * (s. 1986). Thora Fisker fot. 1966. - 28. *Censer from the first half of the 13th century. 29. Pewter ewer from the last quarter of the 19th century, stamped "Arendal Høy".

†Alterkander. En tinflaske nævnes 1667; 1669 betales 2 mk. for omdannelse af en gammel kirkeflaske.¹¹ 1844 var en ny alterkande bestilt, men endnu ikke færdig.³⁰ I inventariet 1862 nævnes en alterkande af sort porcelæn med guld Kors. Indførslen er senere overstreget; i stedet anføres den eksisterende kande.¹⁵

En †kalk og idisk, af sølv, nævnes 1647.⁵⁸

Sygesættet, fra 1892, skænket af kirkens ejende,⁵⁹ består af kalk, disk og oblatæske. Den

enkle kalk er 10,5 cm høj og har tre stempler på bageret: mestermærke for I. Holm, Københavns bymærke (18)92 og guardeinmærke for Simon Groth. Disken, 6,5 cm i tv., har graveret cirkelkors på fanen; den cylinderformede oblatæske er 4 cm i tv. og kun 1 cm høj. Disk og æske har under bunden stempler identiske med kalkens.

Alterstager (fig. 27), sengotiske, 39 cm høje, af udpræget rødligt metal.⁶⁰ Det cylinderformede skaft har tre skarprykkede, midtdelte ringe; flad fod med spor efter tre fødder, jfr. de bevarede på identiske stager i eksempelvis Hagedsted og Særslev (s. 547 og 1702, fig. 22). Lyseskål svarende til foden men mindre, begge med kraftig hulkel; lysepig af træ og ligeledes nyere, lav messingcylinder til støtte for lyset. 1862 var stagerne indrettet med †bliklys og »lamper«.¹⁵ - Syvarmet stage på seksidet fod, omtalt 1927.⁶¹

†Alterbøger. 1647 nævnes en gammel dansk bibel, Christian III.s.⁵⁸

Fig. 30. Dåbsfad fra o. 1550 med drevet fremstilling af Bebudelsen i bunden (s. 1986). Thora Fisker fot. 1966. - Baptismal dish from c. 1550 with chased representation of the Annunciation in the centre.

**Røgelsekar* (fig. 28), fra 1200'ernes første halvdel, med halvkugleformet underdel på fod med svagt opbøjet kant og overdel som korskirke, hvis fire gavle krones af tårn med kors foroven. Heri ønsket til kæde. Såvel gavle som tårntagets hjørner afsluttes med en knop. Tre par øskener med korte stænger til fæstelse af kæder. På låget og foroven på underdelen graverede siksakbånd og prikker. Karret hører til en gruppe næsten identiske, som hovedsagelig findes i eller kommer fra sjællandske kirker eksempelvis Helsingør, Tjæreby, Sæby, desuden Svaneke.⁶² 1905 afgivet til Nationalmuseet (inv. nr. D5829).

†*Messehagler*. 1647 nævnes en halvslidt hagel af brunt fløj, 1667 to fløjlsmessehagler med lidt guld og gammel baldyring på den ene og 1695 igen blot en halvslidt messehagel.⁶³ 1808 og endnu 1818 manglede hagel, næste år burde den forsynes med for, 1812 var messehaglen forrevet og ubrugelig, en ny burde anskaffes. 1839 betegnes haglen som gammel og falmet, 1842 brøstfældig, hvorefter der 1844 var anskaffet en ny.⁴⁴ 1927 ejede kirken en messehagel af rødt fløj med guld kors.⁶¹

Alterskranke, fra 1941-43, udført efter tegning af arkitekt Marinus Andersen, halvrund, bestå-

Fig. 31. Romansk døbefont af granit (s. 1985). Thora Fisker fot. 1966. - *Romanesque font of granite*.

Fig. 32. Johannesfigur fra 1200'erne, oprindelig hørende til †korbuekrucifiks (s. 1986). Sophus Bengtsson fot. 1941. - *Effigy of St. John from the 1200s, originally belonging to a †chancel-arch crucifix*.

ende af spinkle jernstandere med håndliste af nøddetræ.⁶⁴ Den afløste en lignende spinkel, hesteskoformet †skranke. †*Alterskranke?* fra 1700'erne, med udsavede, lysegrå balustre. Nu opstillet foran orglet (sml. fig. 37).

Font (fig. 31), romansk, af granit, tv. 73 cm, nuværende højde 78 cm. Af Mackeprang⁶⁵ henregnet til Kalundborgtypen og sammenstillet med Svinninge og Jyderup (s. 723, 745, fig. 16). Foden på disse tre fonte er ved hjælp af indhuggede linjer formet som en base. Den er hugget for sig, med mindre rundstav ved overgang

Fig. 33. Korbuekrucifiks fra o. 1400, på yngre korstræ (s. 1986). NE fot. 1981. - *Chancel-arch crucifix from c. 1400, the beams of the cross are later.*

til kummen. På siderne er indhugget skråstreger. Kummen har lille rundstav ved mundingsranden. Der er tydelige spor af bemaling, jfr. synets ønske 1871 om at rense fonten for maling. Kravet frafaldtes dog det følgende år, da man fandt det tvivlsomt, om fonten ville vinde i skønhed derved.³⁰ Tidligere ved korbuens nordre vange, siden 1943 i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad (fig. 30), fra o. 1550, af messing, tvn. 42,5 cm, knap 7 cm dybt, nært beslægtet med fadet i Værsløv. Af den ofte forekommende type med en drevet fremstilling af Bebudelsen i bunden. Udenom ses udslidt minuskelindskrift og på fanen to rækker stemplede ornamenten.

Dåbskande (fig. 29), fra 1800'ernes sidste fjerdedel, af tin, 23,5 cm høj. Under bunden stemplet med versaler: »Arendal Høy«. Denne kandestøber fik borgerskab 1876; han har leveret adskillige kander som Jorløses, bl. a. til Hellebæk og Selsø, identiske med kander udført af familien Buntzen, jfr. dåbskanderne i Store Fuglede og Værsløv.⁶⁶

Korbuekrucifiks (fig. 33), fra o. 1400, på yngre korstræ. Figuren er 100 cm høj og hænger dybt i strakte arme. Ansigtet (fig. 34) sandsynligvis opskåret, tornekrone mangler på nær enkelte torne. Hageskægget er kort, uden detaljer. Kroppen er vel modelleret med vunde mellem ribbenene i Kristi højre side, maven rundet. Lændeklædet har snip i begge sider og rolige, næsten vandrette folder. Knæene er bøjede, fødderne overlagte med højre øverst. Det glatte korstræ, af fyr, har udsavede ranker langs kanten, fra nyere tid.

Krucifikset nymaledes 1943 af Harald Munk; figuren har naturlig, dog noget mørk karnation, lændeklædet er mørkeblåt, korstræet brunt med mørkeblå affasning og lysegråt rankeværk. Bag Kristi hoved læses: »Inri«. ⁶⁷ Ophængt på skibets sydvæg, over indgangsdøren.

Sidefigur fra *korbuekrucifiks*. Johannes (fig. 32), fra 1200'erne, nu 66 cm høj. Det nederste af figuren og fodstykke mangler. Hovedet er stort i forhold til den smalle krop; håret ligger glat, som en hue der dækker ørerne, med bølget kant omkring ansigtet. Øjnene har en vandret under-

Fig. 34. Detalje af korbuekrucifiks, sml. fig. 33 (s. 1986). EM fot. 1966. - *Detail of the chancel-arch crucifix from c. 1400, cf. fig. 33.*

kant, næsen er lige, der fornemmes antydningen af et smil om munden. Kappen falder glat over venstre skulder og over armen, som bærer en bog, han støtter med højre hånd. Figuren er flad bagpå.

1919 sås rester af rødt, legemsfarve og guld på hår og bog. Efter konservering 1941 ophængt på korets sydvæg, vest for vinduet. Om tidligere anbringelse, se ovenfor under gotisk alterskab og fig. 18.

Prædikestol (fig. 35), fra o. 1600, snarest de sidste årtier af 1500'erne, sml. f. eks. Ledøje fra 1581 (DK. Kbh. Amt s. 585). Stolen består af fire fag foruden et smalt, glat, vinkelret på væggen; den hviler på en muret blok, som kan stamme fra kirkens hovedstandsættelse 1861,³¹ mens opgangen af gule mursten udførtes 1941.

Storfelternes arkade har kannelerede pilastre med profilbase og -kapitel samt englehoved i sviklerne undtagen feltet nærmest væggen, som har hvirvelroset. På de afskårne hjørner smalfyldning indrammet af profillister. Postament og gesims er indrettet på tilsvarende måde, dog med glatte rektangelfyldninger under og over arkadefelterne. Himlens uregelmæssige form er afpasset efter hvælvrubberne; topstykker og spir udførtes i forbindelse med istandsættelsen 1941.

Rammeværket er brunt med forgyldning på lister, englehoveder og pilastrenes kannelurer. Felterne har gyldne frakturindskrifter på sort bund fra 1941, i postamentet citat fra Joh. 6,68: »Herre til hvem skulle vi gå hen...« og i det sidste felt: »Restaureret Aar 1941«. I gesimsfelterne: »Salige ere de som høre Guds Ord...« og på himlen: »Lyset fra det høje har besøgt os for at skinne for dem som sidde i Mørke og i Dødens skygge«. Hjørnernes fyldingsfelter er grønarmorerede, sviklernes englehoveder og enkelte lister forgyldte.⁶⁸ Himlens underside sort. I skibets sydøsthjørne.

Stolestader, antagelig fra 1861 og hovedrepareret 1886.⁶⁹ De enkle, glatte gavle afdækkes med vinkelstillede profillister; rygstødene har fire glatte fyldninger. 1919 havde stolene døre; enkelte opbevares nu i tårnets mellemstokværk. De har glatte, rektangulære fyldninger. Rødbrune med sort liste foroven på ryglænene og lys grøn kant

Fig. 35. Prædikestol fra o. 1600 (s. 1987). NE fot. 1981. - *Pulpit from c. 1600.*

i fyldingerne. I nordkapellet står løse stole med flettet sæde.

† *Skriftestole*. O. 1760 omtales indretningen af en skriftestol i sakristiet.⁷⁰ 1835 burde den lukkede stol i koret borttages; den nævnes ikke senere.³⁰

Fig. 36a-b. Middelalderlig dørfloj (s. 1988). a. Sophus Bengtsson fot. 1941. b. Snit 1:15. Målt og tegnet af John Bennedsen 1989. - *Medieval door.*

tKister og skabe. 1667 anføres en gammel ubrugelig egekiste foruden låg og et gammelt egeskab med to låse.¹¹

Pengebøsse, fra 1900'rne, af messing. I skibet, ved indgangsdøren.

tPengebøsse, nævnt i inventariet 1861,¹⁵ muligvis identisk med en af blik, der 1927 var i våbenhuset.⁶¹

Dørfloje. 1) (Fig. 36) middelalderlig, bestående af to brede og en ganske smal planke, som er samlet på en meget speciel måde, kendt i England, men tilsyneladende sjælden, om ikke enestående her i landet.⁷¹ Kun dørens yderside er tilgængelig, idet der på den indvendige i ny tid er skruet en træplade. Af de tre synlige jernbånd er de to øverste ældre end det nederste. De har indridsede skråstreger og er splittet op i enden. Det nederste, glatte bånd, som ender i en spids, er yngre. Lidt under dets nuværende placering ses tilsyneladende spor af samme gangjern, hvilket antyder en eventuel afkortning af dørflojen. Oprindeligt i den nu lukkede dør til nordkapellet (jfr. fig. 11), hvorfra den ved restaureringen 1941-43 flyttedes til nyetableret døråbning i sakristiets vestvæg.⁷²

2) 1800'rne, bestående af seks lodrette planker med to vandrette, profilerede revler på siden mod våbenhuset. Oven på revlerne sidder gangjern, som kan være af ældre dato. Mod skibet er slået glat rammeværk langs kanten, desuden to vandrette bånd. Nyt dørhåndtag. Egetræsmalet mod våbenhuset, brun mod skibet. Mellem våbenhus og skib. 3) 1900.¹⁵ Fløj dør med tre profillisteindrammede spejlfyldinger i hver fløj. Brunrød på begge sider. Indgangsdør til våbenhuset. 4) 1900'rne, glat. Til tårnet, malet som indgangsdøren.

Orgel (fig. 37), o. 1850, bygget af Frederik Hoffmann Ramus, København, fire stemmer, senere omdisponeret og udvidet med én stemme. Muligvis identisk med det tidligere orgel i Skørtinge kirke (Maribo amt), bygget 1847.⁷³ Leveret til kirken 1937 af I. Starup & Søn, København, og opstillet bag facaden fra torgel nr. 2. Oprindeligt disposition: Gedakt 8', Gamba 8', Fløjte 4', Oktav 2'. Nuværende disposition: Principal 8' (ny bas, diskant fra gammel Oktav 2'), Gedakt 8', Fugara 8', Fløjte 4', Mixtur III (ny). Mekanisk traktur og registratur, sløjfevindlade. Mixturen står på en pneumatisk vindladetilbygning med pneumatisk registratur.

Den genanvendte rokokofacade fra torgel nr. 2, tidligere i Vartov kirke, København, hidrører helt eller delvis fra dette orgels ombygning o.

Fig. 37. Orgelfacade fra o. 1755 med Frederik V.s og Juliane Maries initialer. Oprindelig i Vartov kirke, København (s. 1988). NE fot. 1984. - Organ case from c. 1755 with the initials of Frederik V and Juliane Marie. Originally in Vartov Church, Copenhagen.

Fig. 38. Lysekroner af støbejern, fra 1800'ernes sidste halvdel (s. 1990). Thora Fisker fot. 1966. - *Cast iron chandeliers from the second half of the 19th century.*

1755 og har fire rektangulære felter med attrappiber af træ. Det kronede topstykke bærer Frederik 5. s og Juliane Maries initialer; i sidevingernes snitværk indgår en violin, et horn og en obo. Træværket er grøn- og brunmarmorert med forgyldning på vingerne, topstykket og pibefelternes snitværk.⁷⁴ Ved brandtaksationen 1858⁷⁵ var orglet egetræsmalet med forgyldte ornamenter; tidligere var det hvidmalet.⁷⁶ På podium i tårnrummet.

†*Orgler.* 1) Omtalt 1846, hvor det betegnes som ubrugeligt.³⁰ 2) Muligvis fra 1600'ernes slutning, antagelig ombygget o. 1755 af Hartvig Jochum Muller, København. Udvidet med to stemmer o. 1810. Orglet stod 1755-1874 i Vartov kirke, København, hvorefter det overtoges af orgelbygger Daniel Kohne, København.⁷⁷ Tidspunktet for instrumentets opstilling i Jorløse kirke er usikkert; ifølge traditionen skulle det være skænket af kirkeejeren C. A. Fonnesbech, Vesterbygård (†1880).⁷⁸ I tårnrummet.⁷⁹

Salmenummertavler, fra 1941, enkle, firkantede med runde hjørner. Hvidmalede, med søm til løse numre af metal, †*Salmenummertavler*. På ældre fotografier ses sortmalede tavler med ud-savning foroven, til at skrive på med kridt.

Maleri, fra 18-1900'erne, olie på træ,⁸⁰ 120 x 70 cm, forestillende Kristus på korset. Det gullige

legeme hænger på brunt korstræ. Forgrunden er brunlig, baggrunden sort med rød bræmme i horisonten. I enkel, profileret ramme. Henstillet i sakristiet.

Lysekroner. 1) (Fig. 38) 1800'ernes sidste halvdel, af forgyldt støbejern, nyrokoko, til stearinlys. Antagelig identisk med den ene af de to messingkroner nævnt i inventariet 1927, der havde otte arme med 16 lys,⁶¹ som det er tilfældet med støbejernskronen. I skibets østfag. 2-4) Fra 1900'erne, i barokform, af messing. I skibets vestfag, nordkapellet og våbenhuset.

På væggene lampetter opsat ved restaureringen 1941-43.

Klokker. 1) (Fig. 39) fra 1466, med uidentificeret støbermærke som desuden ses på klokke fra 1460 i S. Knuds kirke, Bornholm.⁸¹ Tvm. 78 cm. Om halsen indskrift med reliefminuskler: »Int iar unses heren guset iiii in deme lxvii yar« (I Vor Herres år (1)4(00) i det 67. år). Indskriften, hvis bogstaver varierer i størrelse, begynder med et aftryk af Maria med Jesusbarnet på armen, og foran det ses støbermærket (fig. 40). Der findes flere fejl i indskriften, således er »m« (tusind) udeladt, og i stedet for »cccc« (fire hundrede) læses »iiii« (fire). På hankene dobbelt tovsnoning. Ophængt i slyngbom.

2) 1903, ifølge indskrift med reliefversaler mellem rammelister om halsen: »Støbt af B. Løw & Søn København« og på legemet: »Aar 1903 er denne ny Klokke anskaffet i Stedet for en ældre omstøbt Klokke fra Aar 1742 ved Enkefru K. S. Fonnesbech til Vesterbygaard. Gud alene Æren«. ¹⁵ Tvm. 84 cm. Ophængt i slyngbom.

†*Klokker.* Inventarierne 1647 og 1695 anfører to klokker i tårnet.⁸² Den ene må være identisk med nr. 1, den anden kendes ikke. 1742 støbte Johan Bartold Holtzmann en klokke skænket af justitsråd Henrichsen til Vesterbygård og fru Agnete Finkenhagen.⁸³ Inden klokkens omstøbning 1903 (jfr. nr. 2) blev den fotograferet (fig. 41) og beskrevet.⁸⁴ Tvm. 1 alen 8 tommer (ca. 50 cm). Om halsen stod med reliefversaler: »Soli deo gloria me fecit Johann Barthold Holtzmann Hafniae« (Gud alene æren, J. B. H., København, støbte mig). Indskriften flankeredes af lister og

Fig. 39. Klokke støbt 1466 (s. 1990). EM fot. 1966. - *Bell cast in 1466.*

bladborter; hankene havde masker. På legemet var en lang, versificeret indskrift ligeledes med versaler:

»Hør klockens lyd i Jesu naun
som minder dig at komme
til kirche for dit egit gaun,
med troende og fromme,
kom altid flittig naar den sig
i taarned lader ringe,
lad ingen ting forhindre dig
naar du den hører klinge
forsøm ey self din salighed
og kirckens sande goede
see til du findes wel bereed
og falder saa til foede
din Gud og kjaere frelsermand
at du i ham kand finde
oprejsning af din syndestand
ved troen overvinde.«

Formentlig på modstående side af legemet læstes: »Anno 1742. I(ste) januari er denne klokke bleven omstøbt og bekostet af davarende her-

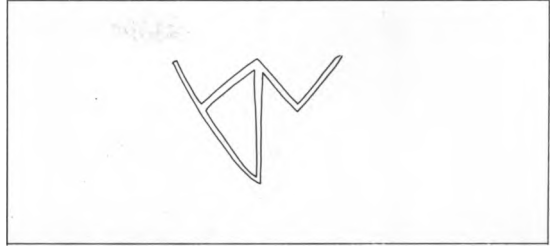

Fig. 40. Støbermærke på klokke fra 1466, sml. fig. 39 (s. 1990). Tegnet af Marianne Nielsen. - *Founder's mark on the bell from 1466, cf. fig. 39.*

skab N(iels) H(enrich)s(en) og A(gnete) B. F(inkenhagen).«

Klokkestol, af eg, med dobbelte skråstivere og krydsbånd under klokkerne.

(†) *Klokkestol* (sml. fig. 10), fra tårnets opførelsestid, beregnet til en større og en mindre klokke. Spor efter skråstivere ved den store klokke (jfr. s. 1968).

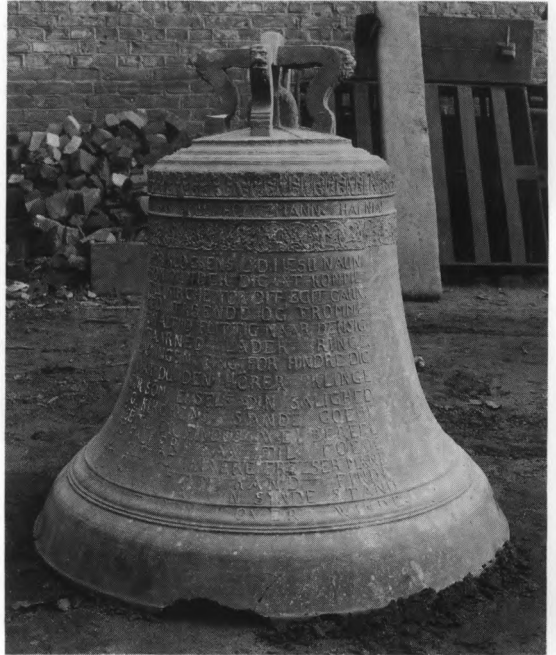

Fig. 41. †Klokke støbt 1742 af Johan Bartold Holtzmann. Omstøbningen af en ældre klokke bekostedes af kirkeejeren, Niels Henrichsen og Agnete B. Finkenhagen til Vesterbygård (s. 1990). M. Mackeprang fot. 1903. - †*Bell cast in 1742 by Johan Bartold Holtzmann. Recasting of an older bell paid for by the church patron, Niels Henrichsen and Agnete B. Finkenhagen of Vesterbygård.*

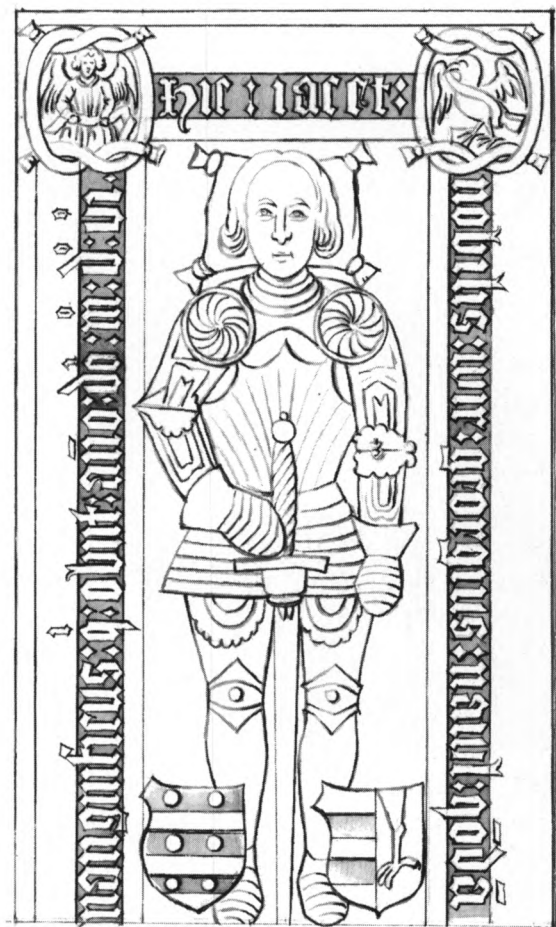

Fig. 42a-b. Gravsten over Jørgen Navl, †1506, (s. 1992). a. NE fot. 1981. b. Tegning af Søren Abildgaard i NM2. - Tombstone marking the grave of Jørgen Navl, †1506.

GRAVMINDER

Mindetavle, fra 1880,³¹ over Jens Jensen, Dannebrogsmænd, såret ved Isted 24. juli 1850, og Carl Vilhelm Schacht, †29. juni 1864 på Als. Hvid marmortavle, 55 x 39 cm, med fordybde, sortmalede versaler. 1919 i koret, nu opsat i ramme af cement på skibets sydvæg, vest for døren.

Gravsten. 1) (Fig. 43) romansk, af granit, 179 x 76 cm. På den øverste halvdel af stenen et reliefhugget latinsk kors. Indmuret i våbenhusets vestmur.⁸⁵

2) (Fig. 42a-b) o. 1506, Jørgen Navl. Grå kalksten, 239 x 122 cm. Midt på stenen er i lavt relief

hugget en liggende, rustningsklædt mandsfigur. Hovedet hviler på en pude, og højre hånd støtter et sværd, der er lagt ned foran figuren. Lige over fødderne to våbenskjolde, til venstre for slægten Navl, til højre for slægten Griis »af Nordrup«. Den latinske indskrift med reliefminuskler danner ramme om figuren: »Hic Iacet nobilis vir Georgius Naud q(u)o(n)da(m) capitanius mangnificus(l) q(ui) obiit an(n)o d(omi)ni m d vj« (Her ligger den ædle mand Jørgen Navl, forud en anset kaptajn, som døde det Herrens år 1506). I hjørnerne evangelistsymboler i ovaler omkranset af slyngbånd der danner en åben knude. Øverst Mattæusenglen og Johannesør-

nen; nederst Markusløven og Lukasoksen. Stenen har været brudt i tre stykker, og reparationen bryder skriframmen tre steder. Beslægtet med sten fra o. 1500 i Ringsted over Niels Pedersen (Gyldenstjerne), jfr. DK. Sorø s. 174, med fig. 60, og Erik Andersen (Banner), †1483, Torslev kirke (Øster Han hrd., Hjørring amt).⁸⁶ 1919 i gulvet i koret. Nu opsat på nordvæggen.

Gravkælder. Ved restaureringen 1941-43 stødte man under den vestligste del af koret på en gravkælder, muligvis tilhørende Oluf Sørensen, herredsfoged, og Anneke Parkman, der ifølge oplysning fra midten af 1700'ne begge døde 1624 på Vesterbygård og var begravet under altertavlen (s.d.).⁸⁷ Rummet måler 205 cm i øst-vest og 105 i nord-syd. På gulvet er tre revler i nord-sydlig retning beregnet som underlag for kisterne. Rummet dækkes af et muret tøndehvælv.

†*Begravelse?* 1719 blev Peder Pedersøn af Haastrup (sandsynligvis på Fyn) begravet i en sværet egekiste,⁸⁸ uanset forordningen af 7. nov. 1682. Det kan ikke udelukkes, at kisten har stået i den murede gravkælder.⁸⁹

Kirkegårdsmonumenter. 1) Christen Andreas Fønnesbech, gehejmekonferensråd, ejer af Vesterbygaard og Saltofte, *7. juli 1817, †17. maj 1880, Thora Pauline Fønnesbech, *15. maj 1814, †16. marts 1846 og gehejmekonferensrådinde Karen Sophie Fønnesbech, *28. sept. 1820, †29. jan. 1907. Sandstensstele med fordybede versaler; under spørformet øvre afslutning en ege-

løvskrans i relief. På gravsted nordvest for kirken tilhørende Vesterbygård.

2) Emma Fønnesbech Wulff, *1. maj 1847, †13. jan. 1908, Orla Fønnesbech Wulff, ridder af Dannebrog, ejer af Vesterbygaard og Saltofte, *7. dec. 1846, †7. jan. 1913 og Beth Fønnesbech Wulff, *1. april 1863, †30. dec. 1939. Udseende og placering som nr. 1.

Ved kirkegårdsmuren nord for kirken er opstillet 40-50 monumenter fra 1900'ernes første halvdel.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Vørslev-Jørlose pastoratsarkiv. Liber daticus 1738-1821 (med syn 1804-20) og 1821-61 (med syn 1821-56). - *Ved embedet.* Kirkesynsbog 1862-1924. - Synsprotokol 1927-(80). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Præsteindberetning med følgeskrivelse 1809. Indberetninger ved Aage H. Mathiesen og P. Hauberg 1895 (bygning og inventar), (C. F. V.) Bruun-Rasmussen 1903 (klokke), Chr. Axel Jensen 1919 (bygning og inventar, med tilføjelser til bygning ved Elna Møller 1966), N. J. Termansen 1935 (forundersøgelse af inventar), Valdemar Sørensen 1938 (bygning), Niels Termansen 1941 (alterbordspanel), Harald Munk 1943 (altertavle, prædikestol, orgelfacade og krucifiks), Elna Møller og Erik Moltke 1966 (bygning og inventar), N. J. Termansen 1967, Ole Dufour 1970, Lucien Hecklen 1971 (sengotisk alterskab), Hugo Johannsen 1973 (tårn), Mogens Larsen 1978 og 1983 (alterbordspanel og altertavle) og Marie-Louise Jørgensen 1979 og 1981 (inventar). - Ved udarbejdelse af beskrivelsen har redaktionen kunnet benytte rapporter, tegninger og fotografier m.v. i arkitekt Marinus Andersens privatarkiv, venligst stillet til disposition af arkitekt Mogens Andersen. — Bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar ved Marie-Louise Jørgensen og gravminder ved Anders Holm Rasmussen. Knud Prange har været konsulent vedr. heraldiske spørgsmål. Redaktionen afsluttet 1989.

Tegninger. NM2. To tegninger af gravsten (Jørgen Navl) ved Søren Abildgaard 1759. - Plan ved Aage H. Mathiesen 1895. - Tre tryk af plan og snit med angivelse af påtænkte forandringer samt skitse af nordkapellets blændmur ved Vald. Sørensen 1935. - Plan af gravkælder i kor samt formsten ved Vald. Sørensen 1941. - Tre blade med tegninger af relikviekapsel, S. Mikael og nordkapellets dørføj ved Peter Linde 1941 og 1942. - Plan ved Per Godtfredsen 1966. - Tegning af formsten ved Elna Møller 1966. - Opmåling af middelalderlig dørføj ved John Bennedsen 1989. - Skitse af gravsten over Jørgen Navl, udat.

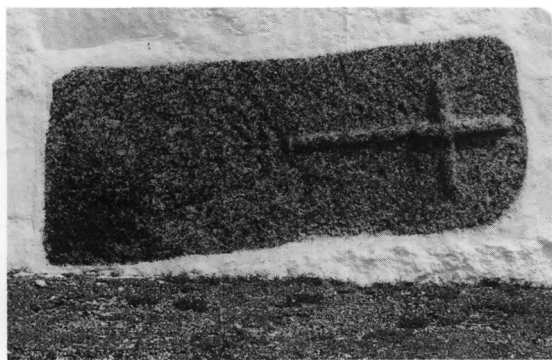

Fig. 43. Romansk gravsten (s. 1992). NE fot. 1981. - *Romanesque tombstone.*

¹ Roskildebispens jordebog s. 163.

² Landebogen s. 129.

³ At kongen har jus patronatus siges udtrykkeligt 1647 (note 58) og 1695 (LA. Bispearkivet. Skippinge hrd. 1617-1820).

⁴ I provstebogen for Ars hrd. hedder det 17. okt. 1588, at præsten hr. Christen i Værsløv har oppebåret kongetienden i 24 år ligesom hans formænd siden dronning Margrethe - alt ifølge Jorløse kirkes messebog, jfr. KglBibl. NyKglSaml. 974^{a-b}. Danske chronologiske Anmærkninger osv.

⁵ Kirketienden var blevet ledig ved den forrige sognepræst, Niels Foss' forflytning, og 13. april indgav sognemændene ansøgning om at få kirketienden i fæste, hvilket øvrigheden imødekom den 30., jfr. LA. Stiftsøvrighedsarkivet. Kommune sager. 1695-1820.

⁶ Kronens Skøder, III, 297.

⁷ 1738 havde rådmand og senere viceborgmester i København Niels Henrichsen jus vocandi; dog var præsten kaldet af den tidligere kirkepatron, kancelliråd Fuglede (LA. Bispearkivet. 1738-1817. Specielle indb.). Sidstnævnte var den Niels Hansen Fuglede, som 1719 havde afkøbt kronen Vesterbygård. Ti år senere erhvervedes gården af Niels Henrichsen, hvis søn i 1750 solgte den videre til Kalundborgegnens store godssamler, general Chr. Lerche. I næsten hundrede år tilhørte kirken nu Lerchenborg, hvis ejer i 1804 afgav kaldsretten til kongen (RA. DaKanc. G119. (1799)-1828. Originale skøder til kongen på jus vocandi). 1843 købtes Vesterbygård af den senere konsejlspræsident Christen Andreas Fønnesbech (sml. kirkegårdsmonument), hvorefter kirken forblev i denne families eje indtil overgangen til selveje.

⁸ NM6. Fundprot. 3005/1968. Se endvidere Jørgen Steen Jensen: Møntfund fra kirkegulvene i det gamle Holbæk amt, i ÅrbHolbæk 1976, s. 122.

⁹ 1808 var kirkeporten på ringmurens søndre side aldeles brøstfældig, jfr. LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn.

¹⁰ 1665 nævnes den nordre låge, jfr. note 11, og 1827 ønskedes den vestre låge repareret, jfr. note 30.

¹¹ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkerghsk. 1661-72. Kalundborg og Sæbygård amter.

¹² Lighuset siges at være opført på en grund stødende op til kirkegårdens hjørne, jfr. note 15.

¹³ Jfr. note 11. Indtægten for leje af laden anføres endnu i skødet til Niels Slange 1699 (note 6).

¹⁴ Det gælder bjælkehullerne nærmest gavlene samt parret lige vest for den nuværende bindbjælke mellem hvælvene. Tømmeret, der har været benyttet ved hvælvslagningen, var særdeles spinkelt, kun ca. 15 x 7 cm i tværsnit.

¹⁵ Ved embedet. 1862-1924. Kirkesynsbog.

¹⁶ F.eks. Reerslev og Bregninge (s. 963 og 1726). Ofte er våbenhusene dog bygget i to etager fra begyndelsen, således f. eks. i Havrebjerg, Gørlev, Årby

og Rørby (s. 1089, 1187, 1452, 1456 og 1502).

¹⁷ Tilsyneladende er ændringen gennemført i flere tempi. Således meddeler synsprotokollen lakonisk 1886, at våbenhuset var forhøjet, og at man nu ønskede et rundt vindue, jfr. note 15.

¹⁸ Tårnets bygningshistorie er i hovedtrækkene klarlagt af Elna Møller (1966), hvis konklusioner på enkelte punkter har kunnet suppleres gennem de ved restaureringen gjorde iagttagelser. Sidstnævnte refereres i arkitekt Mogens Andersens rapporter og opmålinger (Marinus Andersens arkiv).

¹⁹ Jfr. rapporter ved arkitekt Mogens Andersen (Marinus Andersens arkiv). En lignende forankring af lofts bjælker kendes bl.a. fra Havrebjerg (s. 1087) og det romanske tårn i Finderup (s. 1155); i begge tilfælde hvilede bjælkerne dog på murlivets ankerbjælke.

²⁰ Tilsvarende ses i det lille og antagelig nogenlunde samtidige tårn i Havrebjerg (s. 1089).

²¹ Jfr. diverse opmålinger i Marinus Andersens arkiv.

²² Det spidsmurede loft kendetegner her trappen i tårnet, formentlig rejst o. 1400 (s. 1451 og fig. 14), mens behandlingen af stikket ses på den ommurede syddør (s. 1458 og fig. 21). Hvis disse enkeltheder udtrykker en værkstedssammenhæng, er det værd at nævne, at et sildebensmuret loft også forekommer i Bregninge kirkes tårntrappe, tilhørende det ældste, lave tårn fra o. 1375-1400 (s. 1722).

²³ F.eks. nordkapperne ved Gierslev og Finderup syd for Tissø (s. 1122 og 1157).

²⁴ De to diagonalstilte huller ved gavlenes hjørner er hugget gennem murværk tilhørende det andet klokkestokværk. Det ses også tydeligt, at man ved dette indgreb har beskadiget de yderste trappeblændinger (sml. fig. 6).

²⁵ Beslægtet er gavlen på nordre våbenhus ved Hørby kirke på Tuse Næs, men afdækningens trinvis stigning savnes dog her, jfr. s. 494; endvidere Flemming Beyer, Tony Bødtker Munch og Jørgen Ganshorn Nielsen: Hørby kirke, i ÅrbHolbæk 1980, s. 35f.

²⁶ Nævnes som kalkhus 1891 (note 15); endvidere indb. 1895 og 1919.

²⁷ Jfr. gavlene på korene i Svallerup og Holmstrup (s. 1571 og 1810) samt tårnet i Bregninge (s. 1726).

²⁸ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

²⁹ LA. Pastoratsarkivet. Liber daticus. 1738-1861.

³⁰ LA. Skippinge og Ods hrdr.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

³¹ RA. Kultusmin. 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.

³² Jfr. note 31. Den ældste beskrivelse af de nuværende gulve er fra 1895.

³³ Jfr. f. eks. Hørby (s. 495).

³⁴ Formstenen er gengivet på muremester Valdemar Sørensens tegning af korgulvets gravkrypt og er formentlig kommet frem ved omlægning af gulvet.

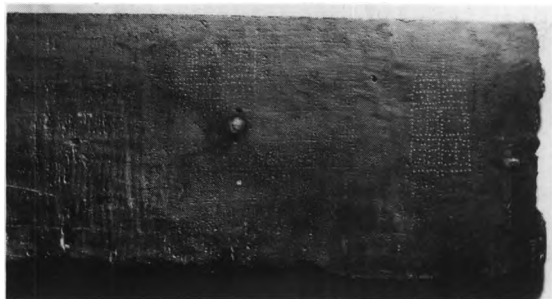

Fig. 44. Detalje visende stempelornament på bagklædningen af gotisk alterskab, sml. fig. 22 (s. 1981). N. J. Termansen fot. 1967. - *Detail showing stamped ornament on the back of the Gothic altar-piece, cf. fig. 22.*

³⁵ Lignende formsten med rygget glasfalsled mellem rundstav kendes bl.a. fra Baarse (DK. Præstø s. 862). I samlingerne af formsten fra de store sjællandske klosterkirker - Sorø og Esrum - påtræffes hyppigt sten af denne type. Venligst meddelt af museumsinspektør Morten Aaman Sørensen.

³⁶ Jfr. f. eks. hovedkirken og Kvanløse eller Gierslev (s. 116 og 1127). Det er formentlig et lignende tvindue, som 1825 indsattes i kirkens nordside, jfr. note 30, efter at ønsket om et større vindue her var fremsat 1818-19, jfr. note 29.

³⁷ Jfr. Føllenslev (s. 1664).

³⁸ Herom Marie-Louise Jørgensen: Malede alterbordsforsider fra reformationsårhundredet. Foredrag fremlagt ved det 11. nordiske symposium for ikonografiske studier, Oslo 1989. Kirkelig billedbrug i Norden før og efter Reformasjonen.

³⁹ S. 542, fig. 23-25 og DK. Kbh. Amt s. 828 med fig. 3. Se endvidere Beckett: DaKunst II, 237.

⁴⁰ S. 96 med fig. 12.

⁴¹ S. 1618 med fig. 12. Panelet fra S. Olai kirke er gengivet i Kalundborgs Historie. Red. Tore Nyberg og Thomas Riis. Bd. 1. Tiden indtil 1830, 1985, s. 53 og 54.

⁴² Jfr. skrivelse fra maler E. Bayer 6. maj 1908.

⁴³ Jfr. skrivelser af 7. jan. 1978 og 1. aug. 1980.

⁴⁴ Jfr. note 29 og LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn.

⁴⁵ Søndersted, Grandløse, Sønder Asmindrup og Tuse (s. 405, fig. 7a-b, s. 210 med fig. 9, s. 189 med fig. 6 og s. 604, fig. 16).

⁴⁶ Jfr. DK. Kbh. Amt s. 2260.

⁴⁷ Jfr. Sønder Asmindrup s. 190.

⁴⁸ Se DK. Kbh. Amt s. 940 og s. 2154 med fig. 731.

⁴⁹ Allerede 1935 var tavlens farvelag så medtagne på grund af udtørringsskader, at konservatoren afstod fra at foretage en nærmere undersøgelse. Samme forhold gjorde sig gældende 1978. I sidefelterne var indtil 1941 malet påske- eller pinselilje.

⁵⁰ Jfr. NM2. Håndskriftsaml. Indb. vedr. Sjælland til Thurah og Hoffman 1755 og 1773. II, HofmFund. VIII, 225 og note 87.

⁵¹ Ved samme tid malede Carl Fiebig et maleri til altertavlen i Solbjerg, jfr. s. 1079.

⁵² Sml. Else Kai Sass: Pilate and the Title for Christ's Cross in Medieval Representations of Golgatha, i Hafnia, Copenhagen papers in the History of Art, 1972, s. 5-67.

⁵³ 1943 sendte billedskærer Frederiksen, Nørrebro, regning på 1 Kristuskrucifiks, 2 røverkrucifikser, 3 kølbuer med blade og gennembrudt stavværk. Det fremgår ikke, hvad der skete med disse dele. Fra museets side fremhævedes, at kun Kristusfiguren var absolut uundværlig.

⁵⁴ Hulleerne var udfyldt med dele af en trækningsliste, hvis underskrift lød: »Idiot-Helbredelses Anstaltens Industrie-Lotteries Hovedcontoir, den 25de Marts 1861«. Hulleerne var efterfyldt med kit.

⁵⁵ Se Ebbe Nyborg: Mikaels-altre, i hikuin 3, 1977, s. 157-82. Jfr. også Jørn Barfod: Holzsulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig, 1984.

⁵⁶ Figuren blev i ældre tid opfattet som S. Jørgen, hvilket har ført til oplysningen i DaAtlas (VI, 220), at kirken kaldes S. Jørgens kirke, hvis billede ses i sakristiet.

⁵⁷ HofmFund. (VIII, 225) meddeler, at kalk og disk er givet af Niels Slange.

⁵⁸ LA. Skippinge hrd.s provsti. 1647-1783. Herredsbog.

⁵⁹ Jfr. note 15. Kirken var dengang anneks til Værsløv. Først 1913 blev sognet et selvstændigt pastorat, hvorefter det 1970 blev lagt til Store Fuglede.

⁶⁰ 1647 benævnt kobberstager (note 58).

⁶¹ Ved embedet. 1927-(80). Synsprot.

⁶² DK. Frborg. s. 1222, 1402 med fig. 9, Kbh. Amt s. 938 med fig. 3 og Bornholm s. 101. Dateringen af denne gruppe røgelsekar bygger på iagttagelser af Hiltrud Westermann-Angerhausen, jfr. notat fra 1978, i Nationalmuseet.

⁶³ Jfr. note 58 og 11 samt LA. Bispearkivet. Skippinge hrd. 1617-1820.

⁶⁴ Jfr. Marinus Andersen: Jorløse kirkes knæfald, i Selskabet for kirkelig Kunst. Aarsskrift, 1943, s. 14-15.

⁶⁵ Mackeprang: Døbefonte s. 97 og 406.

⁶⁶ DK. Frborg. s. 753 og s. 2618 med fig. 25. Se også DK. Holbæk s. 316 om de to kandestøberfamilier. Kanden i Store Fuglede er afbildet s. 1622, fig. 18.

⁶⁷ 1919 bar Kristus blå lændeklæde, korstræet havde mørk egetræsfarve.

⁶⁸ Den tidligere staffing stammede muligvis fra 1861 (jfr. note 31), da tavlen blev opmalet og forgyldt. Den stod mørkebrun med påske- og pinseliljer i storfelterne, palmegrene og allegoriske tegn i postament og gesimsfelter.

⁶⁹ Jfr. note 30 og 15.

⁷⁰ Jfr. NM2. Håndskriftsaml. Indb. vedr. Sjælland til Thurah og Hoffman 1755 og 1773. II. Se endvidere Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug, Studier tilegnet Elna Møller. 1983, s. 109-26.

⁷¹ Herom se Lennart Karlsson: Medieval Ironwork in Sweden, Stockholm 1988, I, især s. 402 og fig. 276.

⁷² Da tanken om at etablere en døråbning i sakristiets vestmur fremkom 1935, ville man udføre en ny plankedør med revler og smedede beslag. I stedet overflyttedes den middelalderlige dørfløj fra den tilmurede dør til nordkapellet efter konservering på Nationalmuseet.

⁷³ Skørtinge kirke fik nyt orgel 1936 fra I. Starup & Søn, der sandsynligvis overtog instrumentet fra 1847. Dette kan meget vel have været bygget af Ramus, der leverede orgler til de nærliggende kirker i Tirsted (1845) og Fuglse (o. 1860).

⁷⁴ Kalundborg Folkeblad 25. aug. 1941: Orglets facade skal føres tilbage til samme tilstand, som den havde på Frederik 5.s tid. Den nuværende marmorering er formentlig udført omkring dette tidspunkt.

⁷⁵ LA. Brandtaxationer. Police 3105. Vester Kvarter. Matrikel nr. 160.

⁷⁶ Jfr. indb. 1919. Ifølge Vartov kirkes inventarfortegnelse 1781 er orglet forgyldt og malet af Getreuer (Københavns Stadsarkiv. Reg. 37A. Vartov. Bygn. og inventar 1747-1835).

⁷⁷ Vedr. Vartovorglet, se DK. Kbh. By bd. 4, s. 53 og

fig. 42 samt Ole Olesen: Vartov kirkes første orgel, i Mette Muller (red.): Festskrift Henrik Glahn, 1979, s. 199-213.

⁷⁸ Kalundborg Folkeblad 25. aug. 1941.

⁷⁹ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den danske Orgelregistrant.

⁸⁰ I inventariet 1927 (note 61) betegnet olietryk.

⁸¹ DK. s. 197. Se i øvrigt Uldall: Kirkeklokker s. 104.

⁸² Jfr. note 58 og LA. Bispearkivet. Skippinge hrd. 1617-1708.

⁸³ Jfr. LAVib. Håndskriftsaml. H7 (2) 62. Sjælland. Niels Lachmanns: Udkastning til en fuldstændig Beskrivelse over gamle og nye mærkværdige Ting.... Ifølge HofmFund. VIII, 225, hvor indskriften gengives, var Niels Henrichsen justitsråd og borgmester i København.

⁸⁴ Beretning indsendt af støberiet med henvisning til cirkulære af 26. april 1889.

⁸⁵ Se i øvrigt Torkil Hinrichsen: Corpus der »romanischen« Grabsteine Danemarks, I - XIII. Dissertation 1978. Udg. som ms., Hamborg 1988 (eksemplar i NM2).

⁸⁶ Jensen: Gravsten I, 31, nr. 70. Løffler: Gravsten, s. 35, fig. 5.

⁸⁷ DaAtlas VI, 220.

⁸⁸ Jfr. Holger Malling: Begravelser i Provinsen i Aarene 1717-1721, i PersHistT. 8. rk. V, 153.

⁸⁹ Ifølge forordningens artikel 4 var det tilladt at anvende egetræskister, hvis kisten blev nedsat i en murret grav.

Fig. 45. Maske på altertavlen fra 1626, sml. fig. 21 (s. 1978). Thora Fisker fot. 1966. - Mask on the altarpiece from 1626, cf. fig. 21.